ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

The Gleaner

Vol 26 (2008)

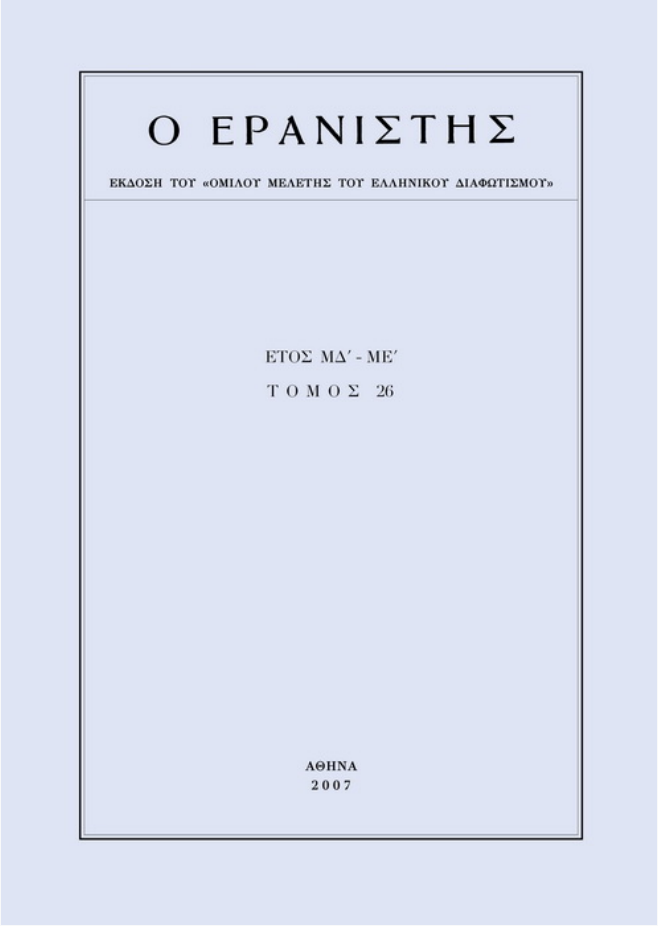
Ο ΕΡΑΝΙΣΤΗΣ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ «ΟΜΙΛΟΥ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ»

ΕΤΟΣ ΜΔ΄ - ΜΕ΄

ΤΟΜΟΣ 26

ΑΘΗΝΑ
2007

Παρεμβάσεις του Κοραή στα μουσικά πράγματα και τη μουσική αγωγή των Ελλήνων

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: 10.12681/er.70

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2008). Παρεμβάσεις του Κοραή στα μουσικά πράγματα και τη μουσική αγωγή των Ελλήνων. *The Gleaner*, *26*, 175–210. https://doi.org/10.12681/er.70

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 27/04/2024 16:34:27

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

I

«Ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον» (1815)

ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΜΗΝΕΣ ΤΟΥ 1815 ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΠΩΣ εἶχαν φτάσει εἰδήσεις στὴ Βιέννη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἀποδέκτη τὸν λόγιο ἔμπορο Ἀλέξανδρο Βασιλείου, τὸν στενότερο φίλο τοῦ Κοραῆ καὶ διαχειριστὴ τῶν ἐκδοτικῶν του ὑποθέσεων, ὅτι κάποια κίνηση σημειωνόταν στὸ περιβάλλον τοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ εἰδήμονες τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ποὺ εἶχε στόχο τὴν ἐπιστημονικὴ διερεύνηση τῆς καταγωγῆς, τῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς μορφολογίας τοῦ συστήματός της. Αὐτὲς ἢ περίπου αὐτὲς τὶς πληροφορίες θεώρησε ὁ Ἀλ. Βασιλείου ὅτι ἄξιζε νὰ διαβιβάσει στὸν Κοραή, εὐαίσθητο ἀκροατὴ κάθε εἴδησης ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς παιδείας, καὶ εἶναι κρίμα ποὺ τὸ γράμμα του τῆς 5ης Μαρτίου, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα γράμματα τόσο τὰ δικά του ὅσο καὶ τῶν περισσότερων ἐπιστολογράφων τοῦ χιώτη σοφοῦ, καταστράφηκε ἀπὸ τὸν ἀποδέκτη τους καὶ ἔτσι δὲν γνωρίζουμε τὶς λεπτομέρειες μὲ τὶς ὁποῖες ἀσφαλῶς περιγραφόταν τὸ γεγονός. Ὁ Κοραὴς στὴν ἀπάντησή του τῆς 4ης Ἀπριλίου, ἀφοῦ σχολίαζε διάφορα ἄλλα θέματα σχετικὰ μὲ πρόσωπα καὶ πράγματα ποὺ θίγονταν στὴν ἐπιστολὴ τοῦ φίλου του ἢ ἔδινε ὁδηγίες γιὰ τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἐκδόσεών του, στεκόταν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ στὸ σημεῖο μὲ τὴν κοινοποίηση τῶν νέων γύρω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.[1]

Μιὰ πρώτη νύξη τοῦ θέματος τῆς ἑνότητας αὐτῆς βλ. στὴ μελέτη «Ἡ ἔρευνα ὡς ἐπιστημονικὸς ὅρος στὸν Ἀδαμάντιο Κοραή», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 22 (1999), 153-154. Ἡ παρούσα ἐργασία, περισσότερο ἀναλυτική, ἔχει μιὰ μόνη φιλοδοξία, νὰ θεωρηθεῖ συμπληρωματικὴ τῶν συμβολῶν γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» τοῦ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων τὶς ὁποῖες ἔχουν δημοσιεύσει ἔγκυροι μελετητὲς τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς, ὅπως οἱ Μανόλης Χατζηγιακουμής, Καίτη Ρωμανοῦ, Χάρης Ξανθουδάκης, Γιάννης Πλεμμένος καὶ Γ. Ν. Κωνσταντίνου.

1. *Ἀδαμάντιος Κοραής, Ἀλληλογραφία*, τ. Γ′, Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1979, σ. 404-406.

Προφανῶς ὁ συνήθης σκεπτικισμός του κατὰ πόσο ὁ βαθμὸς ἐπιστημοσύνης τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ ποὺ εἶχε ξεκινήσει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευνα θὰ μποροῦσε νὰ φέρει εἰς πέρας τὸ ἐγχείρημα, εἶχε παραμεριστεῖ. Ἀντίθετα διαισθανόμενος ὅτι ὑπῆρχαν σοβαρὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν προώθηση τοῦ ἐρευνητικοῦ σχεδίου ἐνθάρρυνε τὴν προσπάθεια, προθυμοποιήθηκε μάλιστα νὰ προσφέρει καὶ ὁ ἴδιος τὰ φῶτα του, ὄχι ὡς μουσικὸς —ἄλλωστε ὁμολογοῦσε τὴν ἐλλιπὴ μουσικὴ μόρφωσή του— ἀλλὰ ὡς ἐρευνητὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας ποὺ τὴν ἕνωναν παράλληλες ἱστορικὲς τύχες μὲ τὴ μουσικὴ τοῦ ὑπόδουλου γένους του, ὡς λόγιος μὲ εὐχέρεια ἐνημέρωσης πάνω στοὺς τίτλους βασικῶν δημοσιευμάτων ποὺ κυκλοφοροῦσαν σχετικὰ μὲ τὴν τέχνη τῆς μουσικῆς (βιβλιοθῆκες τοῦ Παρισιοῦ, βιβλιοπωλικοὶ κατάλογοι κλπ.) καὶ βέβαια ὡς κλασικὸς φιλόλογος, γνώστης τῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὰ σωζόμενα μουσικὰ συγγράμματα τῆς ἀρχαιότητας —κάποια μάλιστα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ βρίσκονταν στὰ ράφια τῆς βιβλιοθήκης του. Μὴν ξεχνᾶμε ὅτι στὴν «Ἀνθολογία» του, τὸ σημειωματάριο που κρατοῦσε στὴ Σμύρνη καὶ στὸ Μονπελλιὲ τὰ χρόνια 1780-1785 καταγράφοντας ἀποσπάσματα ἢ παραπέμποντας σὲ θέματα ποὺ τὸν ἐνδιέφεραν ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν διαβασμάτων του, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς θὰ εἶναι ἡ πηγὴ ἀπ' ὅπου θὰ ἀπανθίσει μαρτυρίες γιὰ τὴ μουσικὴ[2] καὶ ἀργότερα, στὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεών του, πάλι στὰ ἀρχαῖα κείμενα θὰ προσφύγει γιὰ νὰ καταδείξει, μέσω τῶν ἐννοιῶν τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς ἡδύτητας ποὺ αὐτὴ γεννάει, τὴ συνάφεια τῆς μουσικῆς μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, μιὰ ἀρετὴ (λέξη ὁμόρριζη τῆς ἁρμονίας) ποὺ ἡμέρωνε τὰ ἤθη ὅπως ἡ μουσικὴ πράυνε τὶς ψυχές.[3] Ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφέας ποὺ κατεῖχε στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη τὴν τέχνη τοῦ γράφειν γνώριζε καλὰ πὼς ὁ ρυθμὸς τοῦ λόγου εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴν κίνηση τῆς μουσικῆς. Τὰ σχόλιά του λίγο καιρὸ πρὶν γιὰ τὸ γλωσσικὸ ὕφος τῶν ἀρχαϊστῶν ἐμπεριεῖχαν ἀκριβῶς τὸ ἀπόσταγμα τῶν ἀντι-

2. Κ. Θ. Δημαράς, «Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραῆ. Ἡ "Ἀνθολογία" του», *Ἱστορικὰ Φροντίσματα. Β΄, Ἀδαμάντιος Κοραής*, Ἀθήνα, Πορεία, 1996, σ. 15 (α΄ δημοσίευση στὸ *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἄμαντον*, Ἀθήνα 1940). Ὁ συγγραφέας ἐκδίδει τὸ κείμενο τῆς «Ἀνθολογίας» καὶ σχολιάζει τὰ λήμματά της. Τὰ σχόλια γιὰ τὴ μουσικὴ βλ. στὶς σ. 33-34, 211.

3. «Αὐτοσχέδιοι στοχασμοὶ περὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης», *Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι*, τ. Δ΄, Παρίσι 1812. Χρησιμοποιῶ τὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ ΜΙΕΤ *Ἀδαμαντίου Κοραῆ Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς*, τ. Α΄, ἐπιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Ἀθήνα 1986, σ. 516-517.

λήψεών του γύρω ἀπὸ τὸ θέμα: «Δὲν εἶναι μόνος ὁ μακαρονισμός, ὅστις ἐκπλήττει καὶ ταράττει τῆς ἀκοῆς τὸ τύμπανον, ἀλλὰ παρὰ τὸν μακαρονισμὸν ἀηδέστερον ἡ παντελὴς ἔλλειψις ρυθμοῦ. Δὲν ἐξεύρουν οἱ ἄθλιοι ὅτι ἡ σύνθεσις τῶν λέξεων εἶναι μουσικῆς ἔργον».[4]

Ὁ ἴδιος, ἔχοντας τοποθετήσει ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἄμστερνταμ, νεαρὸς ἔμπορος ἀκόμη, τὴν τέχνη τῶν ἤχων μαζὶ μὲ ἄλλες σπουδὲς στὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων του,[5] ἀποστρεφόταν, κατὰ τὰ λεγόμενά του, τοὺς ἄμουσους ἀνθρώπους.[6] Αὐτὸς ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ συντήρησε τὴ μακροχρόνια φιλία του μὲ τὸν πρωτοψάλτη Σμύρνης Δημήτριο Λῶτο, στὸν ὁποῖο ἀναγνώριζε τὴν ἰδιότητα τοῦ φιλόσοφου, μιὰ καὶ «ἡ μουσικὴ —ὅπως τὸν βεβαίωνε τὸ 1783— εἶναι μέρος τῆς φιλοσοφίας»,[7] καὶ τοῦ ὁποίου ἡ συνήθεια νὰ διαβάζει ἐνώπιον κοινοῦ τὰ γράμματα ποὺ τοῦ ἔστελνε ἀπὸ τὸ Μονπελλιέ, εἶχε κάνει ἀργότερα τὸν Κοραὴ ἀστεϊζόμενο νὰ τὸν φαντασιωθεῖ μελοποιὸ καὶ ψάλτη τῶν ἐπιστολικῶν του κειμένων. «Ἄλλο δὲν ἔλειψε παρὰ νὰ τὴν τονίσῃς καὶ νὰ τὴν ψάλλῃς ἐπ' ἐκκλησίας εἰς τὸν ὄρθρον ἀντὶ τοῦ πολυελαίου» τοῦ ἔγραφε τὸ 1788 ἀναφερόμενος σὲ μιὰ πρόσφατη ἐπιστολή του.[8] Μὲ τὸν

---

4. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 17. 1. 1813, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 240. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τέχνη τοῦ γράφειν βλ. στὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τοῦ Ἰσοκράτη (1807).

5. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ παραγιοῦ του Σταμάτη Πέτρου τὸ 1772 καὶ τὸ 1774 ἔπαιρνε ἰδιαίτερα μαθήματα κιθάρας καὶ τραγουδιοῦ, ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴ μουσικὴ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ παρακολουθοῦσε ὄπερα, Φίλ. Ἠλιοὺ (ἐπιμ.), *Σταμάτη Πέτρου, Γράμματα ἀπὸ τὸ Ἄμστερνταμ*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1976, σ. 7, 19, 24, 31. Πβ. ὅσα ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος ὁ Κοραὴς στὸ γράμμα του τῆς 4. 4. 1815 ποὺ παρατίθεται στὴ συνέχεια. Τὶς μαρτυρίες γιὰ τὶς μουσικὲς ἐμπειρίες τοῦ Κοραῆ στὴν Ὁλλανδία ἔχει ἀποθησαυρίσει καὶ ὁ Χάρης Ξανθουδάκης, «Ὁ Κοραὴς καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσική», *Ἀντὶ* 26, τχ. 693 (1999), 48, 49 σημ.

6. Χρησιμοποιώντας κάποτε τὸ παράδειγμα ἑνὸς Ἄγγλου γιὰ τὸν ὁποῖο κυκλοφοροῦσε ἡ ἱστορία ὅτι εἶχε κόψει τὸ πλησίον τῆς ἐξοχικῆς του οἰκίας δάσος γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ ἀηδόνια ποὺ συγκεντρώνονταν ἐκεῖ, δήλωνε ὅτι ἂν τὸν εἶχε γείτονα θὰ ἄλλαζε τόπο κατοικίας «διὰ νὰ ἐλευθερωθῶ ἀπὸ τὴν ἀμουσίαν του», *Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι*, ὅ.π., σ. 516 σημ. (1). Στὴν ἴδια ὑποσημείωση ἀναφερόταν καὶ στὴν ἀπανθρωπία τῶν ἀρχαίων Κυναιθέων, τῶν μόνων κατοίκων τῆς Ἀρκαδίας ποὺ κατὰ τὸν Πολύβιο ἀποστρέφονταν τὴ μουσική. Στὸ τελευταῖο παράδειγμα θὰ ἐπανερχόταν καὶ ἀργότερα.

7. Ἐπιστολὴ πρὸς Δημ. Λῶτο 11.8.1783, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Α΄, Ἀθήνα 1964, σ. 39.

8. Ἐπιστολὴ πρὸς Δημ. Λῶτο 15.1.1788, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 90. Τὸν Δε-

ἴδιο τρόπο τριάντα χρόνια ἀργότερα, καὶ ἐνῶ στὸ μεταξὺ στὶς σελίδες τῶν ἐκδόσεών του, ὅποτε παρουσιαζόταν ἡ εὐκαιρία, τοῦ ἄρεσε νὰ ἐπιδεικνύει τὶς μουσικές του γνώσεις,[9] θὰ ἔβαζε τὸν ἥρωα τῶν προλεγομένων τῆς *Ἰλιάδας*, τὸν ὄψιμο σπουδαστὴ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν Παπατρέχα, νὰ παρακαλεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς σοφότερους ψάλτες τῆς Βολισσοῦ «νὰ τοῦ βάλῃ τὰ σημεῖα τῆς Μουσικῆς» στὸν ὕμνο τοῦ Ἱππόλυτου πρὸς τὴν Ἄρτεμη ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη, ὕμνο ἀμίμητο κατὰ τὸν χαρακτηρισμό του σὲ γλυκύτητα καὶ διδακτισμό. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ σκηνὴ αὐτὴ τοῦ ἀφηγήματος τοῦ Παπατρέχα εἶχε ἄμεση σχέση, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, μὲ τὰ τεκταινόμενα τότε γύρω ἀπὸ τὰ μουσικὰ πράγματα στοὺς πατριαρχικοὺς κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης.[10]

Τί ἀκριβῶς περιλάμβανε ἡ ἀπάντηση τοῦ Κοραῆ τῆς 4ης Ἀπριλίου 1815 στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου; Τρεῖς σύντομες προσεγγίσεις στὸ θέμα ποὺ κάλυπταν ἰσάριθμα ἐρευνητικὰ αἰτήματα: περιεχόμενο καὶ σημασία τῆς ἔρευνας γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική, προσόντα καὶ ἐφόδια τοῦ ἐρευνητῆ, βιβλιογραφικὴ ὑποστήριξη. Παρατίθεται ἐδῶ αὐτολεξεὶ τὸ πρῶ-

---

κέμβριο τοῦ 1788 ὁ Κοραὴς παρακαλοῦσε ἀπὸ τὸ Παρίσι τὸν Πρωτοψάλτη νὰ τοῦ στείλει γιὰ λογαριασμὸ τοῦ γάλλου φίλου του Στέφανου Clavier «μερικὰ τραγούδια ρωμαϊκὰ σημειωμένα μὲ τὰ σημεῖα τῆς μουσικῆς τῶν Εὐρωπαίων» μὲ τὴ συνέργεια ἑνὸς εὐρωπαίου μουσικοῦ τῆς Σμύρνης ποὺ θὰ ἔκανε τὴ μεταγραφή τους στὸ εὐρωπαϊκὸ πεντάγραμμο. Ὅμως ὁ Πρωτοψάλτης θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαληθεύσει τὴν πιστότητά της ζητώντας ἀπὸ τὸν μεταγραφέα νὰ τὰ ξανατραγουδήσει, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 108. Ἴσως ἔχουμε ἐδῶ τὴν πρώτη ὁδηγία ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς τραγουδιοῦ.

9. Στὶς σημειώσεις π.χ. τοῦ τ. Ε′ τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου (1813), σ. 396 καὶ 436, μὲ ἀφορμὴ τὶς λέξεις «διάγραμμα» καὶ «δίεσις» τοῦ ἀρχαίου κειμένου θὰ κάνει ἀναγωγή, ὄχι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ δεύτερη, στὶς μουσικὲς ἔννοιες ποὺ ἀντιπροσώπευαν προτείνοντας τὴν υἱοθέτηση στὰ νέα ἑλληνικὰ τοῦ ὅρου «διάγραμμα» (γαλλ. tablature, «ὁ γραμμαῖς διακεκριμένος χάρτης, ἐφ' ὧν τὰ σημεῖα τῶν μουσικῶν φωνῶν καταγέγραπται») καὶ διορθώνοντας τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ ἑρμηνευτικὰ λάθη τῶν σχετικῶν λημμάτων τοῦ τρίγλωσσου Λεξικοῦ τοῦ Γ. Βεντότη, Βιέννη 1790, β′ ἔκδ. 1806. Ἄραγε ὁ Κων. Βαρβάτης ἑρμηνεύοντας στὸ Γαλλο-Ἑλληνικὸ Λεξικό του, Ἀθήνα 1932, τὴ λέξη tablature «μουσικὸν διάγραμμα περιέχον σύστημα σημείων κλπ.» εἶχε ὑπόψη του τὴν πρόταση τοῦ Κοραῆ; (νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴ σημερινὴ σημειογραφία σὲ πεντάγραμμο). Σημειώσεις καὶ γιὰ ἄλλους μουσικοὺς ὅρους βλ. στὰ λήμματα τοῦ τ. Δ′ τῶν *Ἀτάκτων*, 1832: «σήμασμα», «σημαστής» = μουσικὸ ὄργανο, ὀργανοπαίκτης, καθὼς καὶ τῆς μεταθανάτιας *Ὕλης Γαλλογραικικοῦ Λεξικοῦ*, ἐκδ. Α. Ζ. Μάμουκα, Ἀθήνα 1981: «harmonie», «instruments de musique».

10. Γιὰ τὴ σκηνὴ αὐτὴ βλ. παρακάτω.

το μέρος, τὸ θεωρητικό, τῶν σχολίων τοῦ χιώτη σοφοῦ: «Ἂς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν μουσικήν, ἥτις (μὴν ἀμφιβάλλῃς) ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον πρὸς τὴν παλαιάν, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ Ρωμαίκιά μας γλῶσσα πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, καὶ καθὼς ἡ γλῶσσα ἐμολύνθη μὲ τουρκικὰς καὶ ἰταλικὰς λέξεις κατὰ τὴν φύσιν καὶ θέσιν τῶν τόπων εἰς τοὺς ὁποίους λαλεῖται, ἀπαράλλακτα καὶ ἡ Μουσικὴ ἀνακατώθη εἰς μὲν τὸ Βυζάντιον μὲ μελῳδήματα τῶν Μιναρέδων, εἰς δέ τινας ἄλλους τόπους (ὡς εἰς τὴν Χίον καὶ Κρήτην) μὲ Ἰταλικὰ τονίσματα. Τοῦτο σὲ λέγω, φίλε, διὰ νὰ καταλάβῃς καὶ ἄλλους νὰ διδάξῃς, ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον· καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς, ὅτι καθὼς ἡ ἔρευνα τῆς σημερινῆς γλώσσης συμβάλλει πολὺ εἰς κατανόησιν τῆς ἀρχαίας, οὕτως καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς Μουσικῆς θέλουν ὁπωσδήποτε σαφηνισθῆν πολλὰ μέρη τῶν σωζομένων παλαιῶν Μουσικῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκόμη αἰνίγματα».[11]

Ποιός θὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ ἐπωμιστεῖ τὴ διεξαγωγὴ μιᾶς τόσο πολυεπίπεδης ἔρευνας; Ὁ Κοραὴς θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ἀναρμόδιο καὶ ἀνάξιο γιὰ ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα. «Ἐλυπήθην πολλάκις», συνέχιζε, «ὅτι ἀφῆκα τὴν πατρίδα μου παντάπασιν ἀμύητος μουσικῆς· καὶ μάλιστα ὅτε διέτριβον εἰς Ὀλλανδίαν, ὅπου ἐφρόντισα νὰ διδαχθῶ ὀλίγον τὰς ἀρχὰς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς». Ὅσο λοιπὸν αὐτονόητη προϋπόθεση ἦταν ὁ ἐρευνητὴς νὰ γνωρίζει τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴ νεότερη τῶν Εὐρωπαίων, ἄλλο τόσο ἦταν νὰ κατέχει τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ ἀπὸ τὶς ξένες τουλάχιστο τὴ γαλλική. Τὰ γλωσσικὰ ἐφόδια θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ κινηθεῖ μὲ ἄνεση στὴν κλασικὴ καὶ διεθνὴ μουσικὴ βιβλιογραφία. Ἡ πρώτη ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει καταρχὰς τὶς πηγές, ὅλους δηλαδὴ τοὺς σωζόμενους συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς (Ἀριστόξενος, Ἀλύπιος, Νικόμαχος, Ἀριστείδης κ.ἄ.) ἐκδεδομένους σὲ δύο τόμους ἀπὸ τὸν Meibomius στὸ Ἄμστερνταμ τὸ 1652 καὶ ἀκόμη τὰ *Ἁρμονικά* τοῦ Πτολεμαίου τυπωμένα στὴν Ἀγγλία καθὼς καὶ τὸν «δυσευρετώτατον» *Περὶ Μουσικῆς* διάλογο τοῦ Πλουτάρχου στὴ μετάφραση τοῦ Burette, Παρίσι 1735. Προφανῶς δὲν ἔκρινε ἄξια νὰ τὰ συμπεριλάβει στὴν ἀπαρίθμησή του τὰ βιβλία τῶν *Ἁρμονικῶν* τοῦ συγ-

11. *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Γ′, σ. 403-404. Ἀξιοπρόσεκτες παρατηρήσεις πάνω στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ καὶ στὰ ὑπόλοιπα συναφῆ περιεχόμενα τῆς ἐπιστολῆς διατυπώνει, χωρὶς ὅμως νὰ τὰ συσχετίζει μὲ τὰ συμβαίνοντα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Χάρης Ξανθουδάκης, *ὅ.π.*, 46-48.

γραφέα τοῦ 14ου αἰώνα Μανουὴλ Βρυέννιου, ἔκδ. Ὀξφόρδης 1699, ποὺ παλαιότερα τὰ εἶχε χαρακτηρίσει ἀναμασήματα τῶν θεωριῶν τῶν ἀρχαίων μουσικῶν[12] καὶ ἑπομένως ἀνωφελῆ γιὰ τὴν προκείμενη ἔρευνα. Μετὰ τὴν ὑπόμνηση τῶν πηγῶν, ἀπὸ τὴ «δυσαρίθμητη» διεθνὴ βιβλιογραφία ὁ Κοραὴς περιοριζόταν νὰ συστήσει ὡς βασικὰ βοηθήματα τέσσερα εἰδικὰ ἢ γενικὰ ἔργα γραμμένα ἀπὸ φιλόσοφους καὶ μουσικολόγους τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ (D'Alembert, *Elémens de Musique*, Paris 1772, J.-J. Rousseau, *Dictionnaire de Musique*, Paris 1768, Roussier, *Mémoire sur la Musique des anciens*, 1774, Blainville, *Histoire générale de la Musique*, Paris 1767), ἕνα ἰταλικὸ (S. V. Requeno, *Saggi sul ristabilimento dell'arte armonica de' Greci e de' Romani* etc.) καὶ δύο γερμανικὰ μὲ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ J. N. Forkel, ἕνα παλαιότερο (*Allgemeine Geschichte der Musik*) καὶ ἕνα νεότερο πολυδιαφημισμένο ἀλλ' ἄγνωστο στὸν ἴδιο (*Allgemeine Literatur der Musik, oder Anleitung zur Kenntniss musikalischer Bücher, welche von ältesten bis auf die neusten Zeiten bey den Griechen, Römern und den meisten neuern europäischen Nationen sind gescrieben worden etc. etc.*, Λιψία 1792).[13] Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἦταν κατὰ τὸν Κοραὴ ὅλα σχεδὸν «εὐπόριστα», ὑπενθύμιζε καὶ τὴν ὕπαρξη ἄλλων, χωρὶς ὅμως νὰ τὰ κατονομάζει, συνταγμένων στὰ λατινικά.

Ὡστόσο ὁ βιβλιογραφικὸς ὁδηγὸς δὲν εἶχε ἀκόμη ὁλοκληρωθεῖ. Ὁ Κοραὴς θὰ τὸν συμπλήρωνε μὲ ἕνα δημοσίευμα ποὺ τύχαινε νὰ περιλαμβάνεται σὲ μιὰ μνημειώδη ἔκδοση, πρόσφατο πολύτιμο ἀπόκτημα τῆς βιβλιοθήκης του. Ἔχει ἐνδιαφέρον ἡ σχετικὴ ἐξιστόρησή του στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου: «Εἶναι ὅμως ἓν ἄλλο ὑπόμνημα γραμμένον ἀπὸ Γάλ-

12. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 17.1.1813, *ὅ.π.*, σ. 242. Ἐδῶ ὁ Κοραὴς μνημονεύει ἐπίσης τὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων ἁρμονικῶν ἀπὸ τὸν Meibomius καὶ τὰ μουσικὰ συγγράμματα τοῦ Πλούταρχου καὶ τοῦ Πτολεμαίου. Πβ. Χάρης Ξανθουδάκης, *ὅ.π.*, 47-48.

13. «Τῇ συμβουλῇ τοῦ σοφοῦ Κοραῆ εὐλαβῶς στοιχοῦντες» προσπάθησε ὁ Γ. Ι. Παπαδόπουλος νὰ βρεῖ στὴν Εὐρώπη τὰ ἔργα τῶν Blainville, Rousseau, d'Alembert καὶ Roussier γιὰ βιβλιογραφικὴ ὑποστήριξη τοῦ κλασικοῦ συγγράμματός του *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1977, σ. ιε', χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα, βλ. τὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Κουλτούρα, Ἀθήνα 1977. Πβ. Χάρης Ξανθουδάκης, *ὅ.π.*, 48, 49. Ὅλα τὰ συγγράμματα τοῦ καταλόγου τοῦ Κοραῆ, ποὺ φέρουν τὴν ὑπογραφὴ προσωπικοτήτων γνωστῶν ὄχι μόνο γιὰ τὴ θεωρητική τους κατάρτιση ἀλλὰ καὶ τὶς ἐπιδόσεις τους ὡς συνθετῶν καὶ ἐκτελεστῶν μουσικῶν ὀργάνων, ἔχαιραν ἐκτιμήσεως στὸν καιρό τους, ὁρισμένα μάλιστα ἀνατυπώθηκαν σὲ μεταγενέστερες ἐποχές.

λον περὶ τῆς σημερινῆς ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, γέννημα, ὡς μ' ἐφάνη, πολλῆς καὶ λεπτομεροῦς ἐρεύνης, κατὰ τὴν ὁποίαν τοὐλάχιστον κάμνει παραβολὴν αὐτῆς μὲ τὴν νέαν τῶν Εὐρωπαίων μουσικήν. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὑπόμνημα εἶναι κατὰ δυστυχίαν θαμμένον εἰς πολύτιμον καὶ μεγαλότομον βίβλον ἐπιγραφομένην *Description de l'Egypte*, τυπωμένην εἰς τὴν ἐδῶ Αὐτοκρατορικὴν τυπογραφίαν, καὶ τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθησαν ἤδη δύο παραδόσεις (livraisons), ἡ δὲ τρίτη καὶ τελευταία χρειάζεται ἀκόμη ἓν ἔτος νὰ τελειωθῇ. Πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν αὐτοῦ [δηλ. τῆς Βιέννης] βιβλιοθήκην ἦλθαν αἱ δύο παραδόσεις. Ἐὰν εἶναι τρόπος διὰ τοῦ Κοπίταρος[14] νὰ δανεισθῇς πρὸς ὀλίγας ἡμέρας τὸν περιέχοντα τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας Μουσικῆς τόμον, πρέπει νὰ τὸν ζητήσῃς ὀνομαστὶ οὕτως (εἰς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως): *Description de l'Egypte: Etat moderne: Mémoires: Tome 1er Seconde livraison*».[15] Παίρνοντας ἀφορμὴ τὸ εὕρημα τοῦ περὶ μουσικῆς ὑπομνήματος μέσα στὸν πρῶτο τόμο τῆς δεύτερης ἐκδοτικῆς ἑνότητας τοῦ ἔργου θὰ ἐξηγοῦσε στὴ συνέχεια στὸν φίλο του πῶς εὐτύχησε νὰ ἀποκτήσει τὴ μνημειώδη αὐτὴ ἔκδοση (ἦταν δῶρο τοῦ Ναπολέοντα σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνεργάτες τῆς γαλλικῆς μετάφρασης τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Στράβωνα, Κοραή, La Porte du Theil, Gosselin, προσπάθειας ποὺ εἶχε ξεκινήσει τὸ 1805 κατ' ἐπιθυμία τοῦ αὐτοκράτορα ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀκόμη περατωθεῖ), θὰ τὴν περιέγραφε μὲ ἀκριβεῖς ἀλλ' ὄχι πλήρεις βιβλιολογικὲς λεπτομέρειες καὶ θὰ ἔδινε διαφωτιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ περιεχόμενά της, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ τὰ διατρέξει ἀκόμη ὅλα λόγω φόρτου ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τοῦ δύσχρηστου ὀγκώδους σχήματός της, πληροφορώντας συγχρόνως τὸν ἐπιστολογράφο του γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὸν φορέα τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ ἔργου: ἐπρόκειτο γιὰ τὸν καρπὸ τῆς ὁμάδας τῶν σοφῶν ποὺ συνόδευσε τὴν ἐκστρατεία τῶν Γάλλων στὴν Αἴγυπτο κατὰ τὴν τρίχρονη παραμονή τους ἐκεῖ.[16]

Στὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο ἀνδρῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 1815 καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1816 θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ γίνεται λόγος γιὰ κάποια ἀπὸ τὰ

---

14. Ὁ Kopitar εἶχε διοριστεῖ λογοκριτὴς τῶν ἑλληνικῶν ἐντύπων ποὺ ἐκδίδονταν στὴ Βιέννη καὶ ἔφορος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης. Φίλος τῶν ἑλλήνων λογίων τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Κοραῆ, φρόντιζε νὰ τὸν ἐπισκέπτεται ὅσες φορὲς βρισκόταν στὸ Παρίσι.

15. *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., σ. 405.

16. *Ὅ.π.*, σ. 405-406. Ἡ ναπολεόντεια ἐκστρατεία διάρκεσε ἀπὸ τὸ 1798 ὡς τὸ 1801 καὶ οἱ 22 τόμοι (κείμενα καὶ σχέδια) *τῆς Description de l'Égypte* ἐκδόθηκαν τμηματικὰ ἀπὸ τὸ 1809 ὡς τὸ 1822.

μουσικὰ πονήματα τοῦ βιβλιογραφικοῦ καταλόγου τοῦ Κοραῆ ποὺ ἦταν προφανῶς δυσεύρετα στὴν αὐστριακὴ πρωτεύουσα καὶ εἶχε ἀναλάβει ὁ τελευταῖος νὰ τὰ ἀγοράσει στὸ Παρίσι καὶ νὰ τὰ στείλει στὸν Βασιλείου. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ τόμος τῆς *Description de l'Égypte* μὲ τὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική. Ἐπιτέλους στὶς 16 Φεβρουαρίου 1816 ὁ Κοραὴς ἀνακοίνωνε στὸν φίλο του τὴν ἀποστολὴ τοῦ δέματος μὲ τὸν συγκεκριμένο τόμο ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτυχία του νὰ βρεῖ τὸν μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Burette διάλογο *Περὶ Μουσικῆς* τοῦ Πλουτάρχου.[17] Δύο ἄλλα, τὰ συγγράμματα τοῦ Roussier καὶ τοῦ Blainville, τὰ εἶχε ἤδη στείλει ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1815.[18]

Πρὶν ἐξετάσουμε πῶς ὁ Βασιλείου χειρίστηκε ἀπὸ τὴν πλευρά του τὴν ὑπόθεση στὴν ὁποία ἀναμίχθηκε, ὅπως εἴδαμε, ὁ Κοραὴς ὄχι μόνο ὡς ἐπιστημονικὸς σύμβουλος ἀλλὰ καὶ ἐνεργὸς συμπαραστάτης, νὰ κάνουμε μερικὲς ἀναγκαῖες διευκρινίσεις γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς μουσικῆς διατριβῆς, αὐτὲς ποὺ ὁ ἕλληνας σοφὸς εἶχε παραλείψει νὰ δώσει στὴ σύντομη περιγραφή του. Χάρις στὸ σωζόμενο σῶμα τῆς *Description de l'Égypte* στὴ Βιβλιοθήκη «Κοραὴς» τῆς Χίου,[19] ὅσο καὶ τὴν ἀνατύπωσή της σὲ μικρότερο σχῆμα ἀπὸ τὴν τυπογραφία Panckoucke τοῦ Παρισιοῦ (1821-1830),[20] γνωρίζουμε ὅτι ἡ πραγματεία ἦταν καταχωρισμένη στὴ δεύτερη ἑνότητα «État moderne» τῆς ἔκδοσης, τόμος 14, 1809, σ. 784-833 (στὸν ἀντίστοιχο τῆς β' ἔκδοσης, 1826, σ. 360-466) καὶ συγγραφέας της ἦταν ὁ μουσικολόγος Guillaume André Villoteau,[21] συντάκτης ὅλων τῶν κειμένων τοῦ τόμου ποὺ εἶχε τὸν μερικὸ τίτλο *De l'état actuel de l'art musical en Égypte, ou Relation historique et descriptive des recherches et observations faites sur la musique en ce pays.* Τὸ κείμενο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ μουσικὴ ἐπιγραφόμενο «De la musique grecque moderne», κάλυπτε ὁλόκληρο τὸ κεφάλαιο τοῦ δεύτερου μέρους τοῦ τόμου (τὰ προηγούμενα κεφάλαια ἀναφέρονταν στὴ μουσικὴ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Τούρκων, τῶν Σύρων καὶ τῶν Ἀρμενίων) καὶ ἐκτεινόταν σὲ δέκα ἄρθρα, μερικὰ ἀπὸ τὰ

17. *Ὅ.π.*, σ. 451, 455, πβ. σ. 447.

18. *Ὅ.π.*, σ. 442, πβ. σ. 429.

19. Τὶς σχετικὲς πληροφορίες βασισμένες σὲ προσωπική του αὐτοψία ὀφείλω στὸν φίλο καθηγητὴ Στέριο Φασουλάκη. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμά.

20. Τὰ περιεχόμενα τῶν τόμων τῆς δεύτερης αὐτῆς ἔκδοσης ἔχουν ψηφιοποιηθεῖ καὶ εἶναι διαθέσιμα στὸ Διαδίκτυο.

21. Εἶναι περισσότερο γνωστὸς γιὰ τὴ συμβολή του στὶς μουσικὲς ἔρευνες τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς στὴν Αἴγυπτο.

ὁποῖα θὰ μεταφράζονταν πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸν λευκάδιο ἀρχιμανδρίτη Εὐγένιο Περδικάρη καὶ θὰ ἐκδίδονταν σχολιασμένα στὴ Βενετία τὸ 1874.[22] Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῆς γνωριμίας του μὲ αὐτὴν καὶ τῶν προσπαθειῶν σπουδῆς της στὴν Αἴγυπτο, ὁ γάλλος συγγραφέας στὴ συνέχεια πραγματευόταν ἀναλυτικὰ καὶ μὲ παραστατικὰ διαγράμματα, κάνοντας χρήση καὶ τῶν κλιμάκων τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, τὰ θέματα τῶν χαρακτήρων τοῦ τονικοῦ ἰδιώματος καὶ τοῦ σημειογραφικοῦ συστήματός της καθὼς καὶ τοῦ τρόπου ἐκτέλεσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, μὲ συσχετισμοὺς πρὸς τὴν ἀρχαιοελληνικὴ μουσικὴ ὅσο καὶ ἐκείνη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια ἐπρόκειτο γιὰ τὸ μοναδικὸ βοήθημα ἀπ' ὅσα πρότεινε ὁ Κοραὴς ποὺ ἦταν ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένο στὸ θεματικὸ ἀντικείμενο τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀνθρώπων τοῦ πατριαρχικοῦ περιβάλλοντος.

Ὁ Ἀλ. Βασιλείου στὸ ρόλο τοῦ συνδέσμου μεταξὺ Κωνσταντινούπολης καὶ Παρισιοῦ φαίνεται ὅτι εἶχε διεκπεραιώσει καλὰ τὴν ἀποστολὴ ποὺ τοῦ ἀνέθεσε ὁ φίλος του, ὅταν τὸν παρακινοῦσε νὰ κατανοήσει ὁ ἴδιος καὶ ἄλλους νὰ διδάξει «ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον». Οἱ «ἄλλοι» ἦταν καταρχὰς ἐκεῖνοι ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐνθαρρυνθοῦν στὰ σχέδιά τους νὰ μποῦν στὴν περιπέτεια τοῦ ἐρευνητικοῦ ἔργου. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Κοραὴς ἔσπευσε νὰ ἐκδηλώσει ἔμπρακτα τὴν ὑποστήριξή του μὲ τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ παρεῖχε ὁ φιλολογικός του ὁπλισμὸς καὶ ἡ πρόσβασή του στὴν παρισινὴ βιβλιοπωλικὴ ἀγορά. Ὅμως οἱ σχέσεις τοῦ Βασιλείου μὲ τὴ λόγια ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Βιέννης ἄνοιγαν ἕνα δεύτερο κύκλο ἀκροατῶν οἱ ὁποῖοι θὰ μποροῦσαν εὔκολα νὰ πειστοῦν γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα διεύρυνσης τῶν πνευματικῶν τους ἐνδιαφερόντων σὲ περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἦταν κύρια αἰτήματα τοῦ καιροῦ καὶ ἐπιταγὲς τῶν ἀρχῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἤδη τὸ κλίμα φαινόταν εὐνοϊκό, καθὼς στὶς τάξεις τῶν ἑλλήνων λογίων τῆς Βιέννης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε προ-

22. *Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Μεταφρασθὲν ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως Περδικάρη ἐκ Λευκάδος*, Βενετία, τυπ. Ἁγίου Γεωργίου, 1874, ιε′ + 40 σ. Τὸν πρόλογο ὑπογράφει ὁ γνωστὸς ἱστοριοδίφης Ἰω. Βελούδης, ἔφορος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἁγίου Μάρκου, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ὑποσημειωμένα σχόλια. Πβ. Γ. Ι. Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν*, ὅ.π., σ. 507 (ὁ συγγραφέας κάνει ἐνίοτε χρήση τῆς μετάφρασης τοῦ Περδικάρη). Εὐχαριστῶ τὸν φίλο Μάρκο Δραγούμη, Διευθυντὴ τοῦ Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Μέλπως Μερλιέ, ποὺ μοῦ ἔθεσε ὑπόψη φωτοτυπημένο ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου.

κληθεῖ ἐνδιαφέρον γιὰ θέματα ποὺ ξεπερνοῦσαν τὶς καθιερωμένες ἐπιλογές, ἀναφέρουμε π.χ. τὶς πρωτοβουλίες γιὰ τὴ συγκρότηση συλλογῆς δημοτικῶν τραγουδιῶν,[23] εἴδους λόγω τοῦ διφυοῦς χαρακτήρα του, ποιητικοῦ καὶ μουσικοῦ, ἀλληλένδετου μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος. Στὴν ἴδια γραμμὴ τὸ περιοδικὸ «Λόγιος Ἑρμῆς», ὄργανο διάχυσης τῶν φώτων, θὰ ἀποτελέσει τὸ βῆμα γιὰ νὰ προβληθοῦν τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἰδέες ποὺ ἔστρεφαν τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ σὲ ἄλλες ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἦταν ἡ τέχνη τῆς μουσικῆς.

Σ' ἕνα δημοσίευμα τεσσάρων συνεχειῶν, ἐπιγραφόμενο «Ἐλεύθεραι τέχναι» (σωστότερα «Ἐλευθέριοι» κατὰ τὸν πίνακα περιεχομένων τοῦ τόμου 1816)[24] καὶ μὲ ἐξειδικευμένο παραπέρα τίτλο «Μουσική», μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ ἀποσπασμάτων πραγματείας τοῦ φιλόσοφου J. G. Sulzer —ταυτίστηκε πρόσφατα μὲ τὸ ἔργο *Allgemeine Theorie der schönen Künste*—,[25] γινόταν προλογικὰ ἀναφορὰ στὰ ὅσα συντελοῦνταν ἐκεῖνο τὸν καιρὸ στὰ μουσικὰ πράγματα τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐνῶ σὲ ἐπίμετρο παρέχονταν πληροφορίες γιὰ τὰ βιβλιογραφικὰ τῶν σωζόμενων μουσικῶν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητας κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Κοραῆ ἀλλὰ μὲ ἀναλυτικότερο τρόπο[26] καὶ ἀντίστοιχες «περὶ τῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων μουσικῆς» χωρὶς ὅμως ἀναγραφὴ τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte*. Στὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη καὶ τῶν δύο βιβλιογραφικῶν συναγωγῶν δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ συντάκτης τους δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀντιγράψει τὰ λήμματα τοῦ δελτιοκαταλόγου κάποιας βιβλιοθήκης, πιθανὸν τῆς Αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης.[27]

---

23. Ἀλέξης Πολίτης, *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 113 κ.ἑ., 138 κ.ἑ., 295 κ.ἑ. Ἔμμεση ἀνάμειξη στὴν ὑπόθεση αὐτή, στὴν ὁποία πρωτοστάτησε στὴ Βιέννη ὁ Θεόδωρος Μανούσης, εἶχε καὶ ὁ Κοραὴς ὡς ἀποδέκτης τῆς χειρόγραφης συλλογῆς, παρισινὸ ἀντίγραφο τῆς ὁποίας παραδόθηκε ἀργότερα στὸν Φοριὲλ καὶ ἀποτέλεσε τὸν πυρήνα τῆς δικῆς του ἔκδοσης τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

24. Δημοσιεύτηκε στοὺς ἀρ. 1, σ. 10-15, ἀρ. 2, σ. 22-31, ἀρ. 3-4, σ. 43-50, ἀρ. 5-6, σ. 65-78.

25. Γιάννης Πλεμμένος, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 2003, σ. 181, πβ. σ. 189-194.

26. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μνημονευόταν ἐδῶ καὶ ἡ ἀποσιωπημένη στὸν κατάλογο τοῦ Κοραῆ ἔκδοση τῶν *Ἁρμονικῶν* τοῦ Βρυέννιου.

27. Τὴν ἐντύπωση αὐτὴ ἐνισχύει ἡ ἀναγραφὴ ἑνὸς περίεργου ἀριθμοῦ μετὰ τὸ ὄνομα τῶν δύο πρώτων ἀρχαίων μουσικῶν τῆς συναγωγῆς, τοῦ Ἀριστόξενου καὶ τοῦ Εὐκλείδη (ἢ Κλεονείδη). Οἱ ἀριθμητικὲς δηλαδὴ ἐνδείξεις 3630 γιὰ τὸν πρῶτο καὶ

Πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, οἱ καταχωρίσεις τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» προέκυψαν μὲ τὴ διαμεσολάβηση τοῦ Βασιλείου καὶ ὕστερα ἀπὸ τὶς προηγηθεῖσες ζυμώσεις γύρω ἀπὸ τὸ θέμα μεταξὺ Κωνσταντινούπολης, Βιέννης καὶ Παρισιοῦ (ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς τέσσερις συνέχειες τοῦ δημοσιεύματος εἶδε τὸ φῶς στὸ τεῦχος ἀρ. 1 τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1816 τοῦ περιοδικοῦ καὶ ἡ τέταρτη μὲ τὸ ἐπίμετρο στὸν ἀρ. 5-6 τῆς 1ης/15ης Μαρτίου) καὶ ἀπευθύνονταν σὲ γνῶστες τοῦ ἀντικειμένου ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε νὰ ἐγκύψουν στὴν ἔρευνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἤ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴ διατύπωση τοῦ μεταφραστῆ σὲ μιὰ ἀνάλογη περίπτωση, «εἰς ὅσους θέλουν βαθύτερον καὶ πλατύτερον νὰ περιεργασθῶσι τὰ μουσικά».[28]

Ὁ τελευταῖος ὁμολογοῦσε ὅτι δὲν διέθετε μουσικὴ παιδεία τέτοια ὥστε νὰ ἔχει ἀποκτήσει ἐξοικείωση μὲ τοὺς τεχνικοὺς μουσικοὺς ὅρους τοῦ μεταφραζόμενου κειμένου —κάτι ποὺ τὸν παρώθησε νὰ ζητήσει ἐπιείκεια γιὰ τὶς τυχὸν ἀκυρολεξίες του— καὶ συνάμα παραδεχόταν ὅτι σπάνιζαν μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν ὅσοι μποροῦσαν νὰ κατανοήσουν τὶς θεωρητικὲς ἰδέες αὐτῆς τῆς τέχνης.[29] Ἦταν ὅμως αἰσιόδοξος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ δημοσιεύματος γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ὀπτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴ μουσική, «μία ἀπὸ τὰς ἀξιολογωτάτας ἐπιστήμας», ἀφοῦ ἡ Ἑλλάδα ζητοῦσε πιά, ὅπως ἔγραφε, «εἰς τοὺς χρόνους τούτους τῆς ἀναγεννήσεως τῶν φώτων της νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς ἀμουσίας τὸ βάραθρον».[30] Τὴν ἐπιστροφὴ ἀκριβῶς τοῦ μουσηγέτη Ἀπόλλωνα στὴν ἀρχαία πατρίδα του προοιώνιζε κατ᾽ αὐτὸν ἡ κίνηση γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ποὺ εἶχε ἐκδηλωθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη.

3697 Ι. γιὰ τὸν δεύτερο ἀντιστοιχοῦσαν ἄραγε σὲ ταξινομικοὺς ἀριθμούς; Πιθανὸν ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ τυπογραφικὰ λάθη, ἀντὶ δηλαδὴ γιὰ 363 καὶ 360-71, στοιχεῖα προσδιοριστικὰ κατὰ προσέγγιση τῆς χρονικῆς περιόδου ποὺ ἔζησαν οἱ δύο συγγραφεῖς, ὅπως συμβαίνει μὲ τὶς χρονολογικὲς ἐνδείξεις ποὺ συνοδεύουν τὰ ὑπόλοιπα ὀνόματα.

28. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1816, 30 σημ. (α).

29. *Ὅ.π.*, σ. 11. Παρακάτω σὲ ὑποσημείωση τῆς σ. 31 ὁ μεταφραστὴς θὰ χαρακτηρίσει ντροπὴ γιὰ τὸ γένος τὴ στάση μερίδας Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴ μουσική, ποὺ τὴ θεωροῦσαν «διαφθορεύτριαν τῶν ἠθῶν καὶ τέχνην τῶν ὀκνηρῶν» καὶ κακομεταχειρίζονταν τὰ παιδιά τους ὅταν μάθαιναν ὅτι σπούδαζαν μουσική. Ὅμως «ἡ θεία τοῦ μέλους δύναμις» ἡμερώνει τοὺς ἀσχολούμενους μὲ τὴ μουσική, ἐνῶ οἱ ἀναίσθητοι στὴ γοητεία της ἀποκτοῦν ἄγρια ἤθη. Οἱ τελευταῖες διαπιστώσεις ἀποτελοῦσαν, φαίνεται, κοινοὺς τόπους, βλ. π.χ. τὶς ἀντίστοιχες τοῦ Κοραῆ.

30. *Ὅ.π.*, σ. 10.

Δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ μιὰ καὶ προτίμησε τὴν ἀνωνυμία, ἀλλὰ ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι νὰ πιστεύουμε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Ζηνόβιο Πὼπ —καὶ ὄχι γιὰ τὸν Ἄνθιμο Γαζή, ὅπως γράφτηκε τελευταῖα,[31] ὁ ὁποῖος εἶχε διακόψει τὶς σχέσεις του μὲ τὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» μετὰ τὸ 1814. Γερὸς ἑλληνιστής, μαθητὴς τοῦ Λάμπρου Φωτιάδη στὸ Βουκουρέστι, φίλος τοῦ Ἀλ. Βασιλείου στὴ Βιέννη[32] καὶ μόνιμος συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ,[33] ὁ Πὼπ ὑπῆρξε συγγραφέας μιᾶς *Μετρικῆς* τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ποίησης (Βιέννη 1803), ὅπου θίγονταν καὶ θέματα κοινὰ στὴν ποίηση καὶ τὴ μουσικὴ (μέτρα, ρυθμὸς κλπ.) μὲ πλῆθος ἀναφορὲς στοὺς παλαιοὺς ἁρμονικοὺς συγγραφεῖς, αὐτοὺς ποὺ εἴδαμε νὰ παρατίθενται στὴ βιβλιογραφία τοῦ Κοραῆ καὶ ἐκτενέστερα στὶς δύο συναγωγὲς τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ προέκυψαν ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῶν τότε σημειώσεών του (ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀποσιώπηση τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte* ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1809). Ἄλλωστε ἡ Μετρική, κατὰ τὴ διατύπωσή του, «μέρος τῆς Μουσικῆς παρὰ πάντων ὁμολογεῖται εἶναι οὐ τὸ ἐλάχιστον».[34] Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ ὁρισμὸς τῆς δεύτερης ὡς «ἐπιστήμης μέλους καὶ τῶν περὶ τὸ μέλος συμβαινόντων»[35] συνέπιπτε μὲ τὸν χαρακτηρισμό της ὡς ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου στὸ δημοσίευμα τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ». Ὡστόσο τὸ σημαντικότερο ἀποδει-

---

31. Γιάννης Πλεμμένος, *ὅ.π.*, σ. 182. Τὸ ὅτι ὁ μεταφραστὴς χρησιμοποιεῖ ἐκκλησιαστικὴ ὁρολογία (Παναγιώτατος Πατριάρχης, Λαμπαδάριος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας) δὲν σημαίνει ὅτι προερχόταν ἀπαραίτητα ἀπὸ τὶς τάξεις τοῦ κλήρου. Ἄλλωστε ἐδῶ ἀναπαρήγαγε τὴ φρασεολογία τῶν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων γιὰ τὶς ὁποῖες γίνεται λόγος στὴ συνέχεια.

32. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ὁ ψευδώνυμος ἐπικριτὴς τῆς "Ποιητικῆς" τοῦ Κων. Οἰκονόμου στὸν "Λόγιο Ἑρμῆ" καὶ τὰ κίνητρά του», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 21 (1997), 285-286.

33. Βλ. τὸ λήμμα «Πὼπ Ζηνόβιος» στὸ εὑρετήριο τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», *Τὰ ἑλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Εὑρετήρια. Β΄ Ἑρμῆς ὁ Λόγιος 1811-1821*, ἐπιμ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976, σ. 50-51.

34. *Μετρικῆς βιβλία Β΄*, σ. V.

35. *Ὅ.π.*, σ. XXX. Πρόκειται γιὰ ὁρισμὸ ἀντλημένο ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανὸ ποὺ τὸν υἱοθέτησε καὶ ὁ Χρύσανθος ὁ ἐκ Μαδύτων, βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, Τεργέστη 1832, σ. 1 καὶ «Λόγιος Ἑρμῆς» 1817, 431. Γιὰ τὸ ζήτημα πῶς οἱ ἀρχαῖοι ἁρμονικοὶ συγγραφεῖς προσλάμβαναν τὴ μουσική, ὡς τέχνη δηλαδὴ ἢ ὡς ἐπιστήμη, βλ. Γιάννης Πλεμμένος, «Οὐμανισμὸς καὶ Νεοελληνικὴ Μουσικὴ Θεωρία: ἡ περίπτωση τοῦ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων (1832)», *Μουσικὸς Λόγος* 4 (2002), 31 κ.ἑ. (στὴ σ. 21 τῆς μελέτης πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ μιὰ ἀβλεψία: ἡ *Εἰσαγωγὴ Ἁρμονικὴ* τοῦ Εὐκλείδη (ἢ Κλεονείδη, βλ. τὴ βιβλιογραφία τοῦ Ζ. Πὼπ στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ») περιλαμβάνεται καὶ αὐτὴ στὴ συλλογὴ τοῦ Meibomius).

κτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ προσώπου τοῦ μεταφραστῆ ἐντοπίζεται στὴν ἐπιλογὴ τῆς ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας τοῦ ἔργου: ὁ Ζ. Πὼπ μεταξὺ ἄλλων παρέπεμπε (δύο φορὲς) στὴν πραγματεία τοῦ Sulzer *[Allgemeine] Theorie der schönen Künste,* ἔκδ. Λιψίας 1786,[36] ἐκείνη ἀκριβῶς ἀποσπάσματα τῆς ὁποίας δημοσίευσε ὁ μεταφραστὴς στὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ βιβλίο τῆς *Μετρικῆς*, ὅπως θὰ δοῦμε, θὰ κατέφευγε γιὰ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση τῶν δικῶν του σχετικῶν μελετῶν ὁ πρωτεργάτης τῆς κίνησης, θεωρητικὸς καὶ ἱστορικὸς τῆς μουσικῆς Χρύσανθος ὁ ἐκ Μαδύτων.

Τὰ προεισαγωγικὰ σχόλια καὶ χαρακτηρισμοὶ τοῦ μεταφραστῆ γιὰ τὰ συντελούμενα στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχαν συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ἑστιάζονταν σὲ δύο κείμενα ὑπὸ τύπο ἔντυπων προκηρύξεων ἐκπορευμένα στὶς 25 Νοεμβρίου 1815 ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ Πατριαρχείου, τὰ ὁποῖα εἶχαν γίνει εὐρύτερα γνωστὰ χάρις στὴν ἀναδημοσίευσή τους στὸ δεύτερο ἑλληνικὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης, τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο*, στὰ τεύχη 3 καὶ 4 (τῆς 9ης καὶ 11ης ἀντίστοιχα) Ἰανουαρίου 1816. Ἔτσι θεωρήθηκε περιττὴ ἡ ἐκ νέου καταχώρισή τους στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» (παρότι τὸ ὑπ' ἀρ. 1 τεῦχος του, ὅπου ἡ παραπομπὴ στὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο*, ἔφερε προγενέστερη ἡμερομηνία ἀλλὰ καθὼς φαίνεται τυπώθηκε καὶ κυκλοφόρησε μετὰ τὶς 11 Ἰανουαρίου), ποὺ ἀρκέστηκε ἁπλῶς σὲ μιὰ συνοπτικὴ καὶ γενικὴ παρουσίασή τους καὶ βέβαια στὸν σχολιασμό τους. Οἱ ἀναγνῶστες τοῦ περιοδικοῦ πληροφοροῦνταν ὅτι τὰ δύο ἐγκύκλια γράμματα τοῦ πατριάρχη Κύριλλου ϛ΄ γνωστοποιοῦσαν μιὰ σημαντικὴ πρόοδο στὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς: τὴ σύνθεση θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς διδασκαλίας της καὶ τὴν ἐφεύρεση μιᾶς νέας καὶ συστηματικῆς μεθόδου παράδοσής της ἀπὸ τρεῖς μουσικολογιότατους διδασκάλους, τὸν ἱεροδιάκονο Χρύσανθο, τὸν Γρηγόριο Λαμπαδάριο καὶ τὸν Γεώργιο Χουρμούζιο, «ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος, ἀνὴρ ἄλλως ἐπιστήμων ἐνησχολήθη διὰ χρόνου μακροῦ καὶ πόνων πολλῶν περὶ τὸ θεωρητικὸν τῆς μουσικῆς μέρος, καὶ ἐβοηθήθη εἰς τὰς μελέτας του ἀπὸ Εὐρωπαίους μουσικοὺς διδασκάλους, οἱ δὲ ἄλλοι δύο περὶ τὸ πρακτικὸν ἐπέδωκαν μᾶλλον, ἤγουν περὶ τὴν παράδοσιν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀσματικῆς τέχνης» (ἐδῶ ὁ μεταφραστὴς παράφραζε τὸ σχετικὸ ἐδάφιο τῆς πρώτης προκήρυξης). Μάθαιναν ἐπίσης ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὶς ἔγγραφες διαβεβαιώσεις τῶν τριῶν διδασκάλων γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς νέας μεθόδου καὶ τὶς δοκιμὲς

36. *Μετρική*, σ. 219 καθὼς καὶ σ. 43 τῶν μὲ νέα σελιδαρίθμηση «Προσθηκῶν».

ποὺ προηγήθηκαν ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ὅλων τῶν ὁμογενῶν, ὁ Πατριάρχης ἀποφάσισε νὰ συστήσει σχολεῖα μουσικὰ καὶ νὰ τοὺς ἀνακηρύξει δημόσιους διδασκάλους τῆς μουσικῆς τέχνης.

Ἐκτενέστερη ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν δύο πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων[37] θὰ ἐμφάνιζε πιὸ ὁλοκληρωμένα τὸ σκεπτικὸ καὶ τὶς ἐνέργειες ὅσων εἶχαν τὴν πρωτοβουλία αὐτῆς τῆς κίνησης. Στὸ πρῶτο κείμενο, τὴν κατὰ τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο* «Προκήρυξη», ποὺ ἀπευθυνόταν στοὺς ἁπανταχοῦ φιλογενεῖς σὲ ἀρχαΐζον ὕφος καὶ ἦταν μακροσκελὲς καὶ πυκνὰ στοιχειοθετημένο —ὅπως φαίνεται στὸ πρωτότυπο μονόφυλλο— περιγραφόταν ἡ προηγούμενη κατάσταση καὶ προβαλλόταν ἡ νέα αἰσιόδοξη πραγματικότητα γύρω ἀπὸ τὴ μουσικὴ τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ συντάκτης ἐκθέτοντας ἀρχικὰ τὶς ἰδέες του γιὰ τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τοῦ μέλους καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῶν ψαλμῶν στὴν ψυχὴ περιέγραφε τὶς δυσμενεῖς συνέπειες ποὺ εἶχε μέχρι τότε γιὰ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ἡ κοπιώδης μάθηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας ἑρμηνευτικῆς μεθόδου καὶ θεωρίας τῶν κανόνων της. Στὴ συνέχεια γινόταν λόγος γιὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς νέας μεθόδου ἀπὸ τοὺς τρεῖς διδασκάλους, πιστῆς στὸ ὕφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς διδασκαλίας της, μεθόδου ποὺ παρουσιάστηκε ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τῶν φιλογενῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ὅπου καθορίστηκε ἡ χρονικὴ διάρκεια τῆς παράδοσής της καὶ τῆς μεταγραφῆς στὸ νέο σύστημα τῶν προγενέστερων μουσικῶν βιβλίων. Μετὰ τὴν κατανόηση τῆς σημασίας καὶ τῆς ὠφέλειάς της γιὰ τὸ γένος καὶ τὴν

37. Ἀπὸ σωζόμενα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος ἀντίτυπα τῶν δύο μονοφύλλων τῶν προκηρύξεων ὁ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος ἐπανεξέδωσε τὰ κείμενά τους (δὲν μπόρεσε νὰ βρεῖ τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο* στὶς ἀθηναϊκὲς βιβλιοθῆκες) στὴ μελέτη του *Μητροπολίτης Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτζᾶς Δανιὴλ Παναγιωτόπουλος*, Ἀθήνα 1960, σ. 53-61. Περιγραφὴ τῶν μονοφύλλων βλ. στὸ Φίλ. Ἠλιού, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες-Συμπληρώσεις», *Τετράδια ἐργασίας* 4, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1983, ἀρ. 119 καὶ 124. Πρόχειρη ἀντιπαραβολὴ τῆς παλαιότερης καὶ τῆς νεότερης δημοσίευσης μὲ τὰ πρωτότυπα κείμενα ἔδειξε ὅτι ἡ ἔκδοση τοῦ *Ε.Τ.* ἀποτελεῖ φωτογραφικὴ ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου ἐλεγχόμενη μόνο γιὰ παραλείψεις μικροῦ ἀριθμοῦ λέξεων. Ἡ νεότερη ἔκδοση χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐκδοτικὸ ἐκσυγχρονισμὸ τῶν κειμένων (στίξη, παραγραφοποίηση, μικρογράμματα ἀρχικὰ λέξεων κλπ.) ἐλεγχόμενη γιὰ ὁρισμένες παραναγνώσεις. Εὐχαριστῶ τὴν κυρία Αἰκατερίνη Κορδούλη, ἀναπληρώτρια Διευθύντρια τῆς Ε.Β.Ε γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν δύο μονοφύλλων σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφή, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ἀναδημοσιεύονται ἐδῶ.

Ἐν Ἐκκλησίαις εὐλογεῖν τὸν Θεόν, καὶ ψαλμῳδοῖ ὑμνοις τὰς εὐχὰς καὶ δεήσεις τῷ Κυρίῳ προσφέρειν ἄνωθεν ὑπὸ τοῦ Προφήτου δεδιδαγμένοι, ἐξ ἔθους παλαιοῦ τῇ Ἐκκλησιαστικῇ ἡμῶν κατασάσει κεκρατηκότος καλῶς παρελάβομεν. οὐδὲν γὰρ οὕτω διαίσησι τὴν ψυχὴν, καὶ πρὸς τὰ Θεῖα κάλλη ἀκαπτεροῖ, τῶν βιωτικῶν δεσμῶν ἀπολύων, ὡς ἡ ἀπὸ τῶν Ἱερῶν Ψαλμῶν ἐμμέλεια, καὶ τὸ ῥυθμῷ συγκείμενον ᾆσμα, αὕτη καὶ γὰρ οἷα τις πνευματικὴ Κιθάρα τοὺς Οὐρανίους ἀποδίδωσι ᾠδόγους καὶ τῶν Ἀγγέλων ἐπὶ γῆς ἐκμιμεῖται τὴν μελῳδίαν, οὐκ ἀκοὰς μόνον θέλγουσα, ἀλλὰ καὶ ψυχὰς ἐκπαιδεύουσα, καὶ τὸν Θεὸν αὐταῖς ὑπαγορεύουσα Νόμον, εἴς τε τὸν τῆς προσευχῆς κάμματον τῇ ποικιλίᾳ καὶ ἡδονῇ οἷα τινὶ πνευματικῇ Ἰύγγι κηλοῦσα, καὶ διεγείρουσα, καὶ τῶν πόνων τὴν αἴσθησιν ὑποτεμνομένην, καὶ ἐνὶ λόγῳ ἡ Ἱερὰ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ᾀσμάτων μελῳδία, ἐπωδά τις ἐξὶ ἁγίᾳ κατὰ τὸν Χρυσοῤῥήμονα, ὥσπερ θηρία ποιοῦσα, τὰς ἀλόγους ἐπιθυμίας κοιμίζουσα, καὶ πᾶν ψυχικὸν κατασχέλλουσα πάθος, ἀλλὰ τοιαύτας οὔσης τῆς Ἀγγελομιμήτου ταύτης ᾀσματικῆς, καὶ τοῖς Εὐσεβέσιν ἡμῖν καθ' ὑπέρτερον οὗτω λόγον ἀναγκαιοτάτης, οὐδεὶς πάντως ἠγνόηται τῶν ὁμογενῶν, ὁπόσα τοῖς προτερχομένοις, καὶ μαθεῖν ἐμειρομένοις τὰ χαλεπὰ καὶ ἐργώδη συνέβαινε, πάντα γὰρ σχεδὸν τὰ εἰκεῖα συγατεκὰ, καὶ τὸν χρόνον αὐτὸν ἐσχάτως ἀποβαλοῦσα ἐδόκει, πᾶσάν τε πρὸς τούτοις ἑρμηνευτικὴν μέθοδον, καὶ ἐντεχνον καὶ κανονικὴν θεωρίαν, καὶ κατ' ἐπιστήμονα λόγον τῶν ἀπορουμένων λύσιν συναπολέσασα. μιμήσει μόλις καὶ ἀκοῇ ἐγίνετο μαθητὰ τοῖς ὀξυτέροις καὶ φιλοπονωτέροις, δι' ἅπερ οἱ πλείονες οὐδ' ἀντιβλέψαι ὅλως ἠξίουν, φρίττοντες πρὸς τὸν ἐπικειμένον τῆς ἀκαταληψίας γνόφον. ἔνοι δὲ, καί τοι ἐν μέσῳ γενόμενοι τῆς ὁδοῦ, πρόμηκν ἔφαινον κρούοντες, ἵνα μὴ, τῆς ὑλιάσης τὸ ἐγκαρπότατον καὶ πρὸς ἄλλας ἔνωρν μαθήσεις καταδαπανῶντες, οὐδ' ὧς ἔχουσι πρὸς τὸ τέλος ἀφικέσθαι τοῦ σκοποῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο θαρσαίας ἠξίωται νῦν τῇ Θείᾳ φιλανθρωπίᾳ καὶ χαριτι, ἀφ' ἧς πᾶν ἀγαθὸν ἀγαθύνεται, καὶ πᾶν δυσχερὲς εἰς ὁδοὺς λείας μεταποιεῖται, καὶ μεταβάλλεται. τρεῖς γὰρ τῶν ἐν Βασιλεύουσῃ ἐξ ἀπαγγέλματος Μουσικῶν ὄντα Ἱερολογιώτατος ἐν διακόνοις κὺρ Χρύσανθος, ὁ Μουσικολογιώτατος Λαμπαδάριος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας κὺρ Γρηγόριος, καὶ ὁ Μουσικολογιώτατος κὺρ Χουρμούζιος, ὁ μὲν πρῶτος περὶ τὸ θεωρητικὸν τῆς Μουσικῆς μέρος, εἴπερ τις ἄλλος. διὰ μακροῦ χρόνου καὶ πόνων πολλῶν ἰκανοχοληθεὶς, καὶ ἐπισημονικῶν ἰδεῶν ἐγκρατὴς, Εὐρωπαίοις τε Μουσικοῖς ὁμιλήσας Διδασκάλοις, κἀκ τούτων, ὅσα τῷ εἰσαγωγικῷ συμβάλλεται μέρει, συλλεξάμενος, ἐν δὲ περὶ τὸ πρακτικὸν, τὴν παράδοσιν φαμὲν τῆς καθ' ἡμᾶς ᾀσματικῆς τέχνης, καὶ ἰδίᾳ πόκημένοι, καὶ ἰδίᾳ φιλοκαμῳ σπουδῇ ἀξιολόγους προσθήκας ταῖς Μουσικαῖς ἀρχαῖς κτησάμενοι ἐπιδόσεσιν, ὁμοῦ συνελθόντες, θεωρητικὴν ἅμα καὶ πρακτικὴν τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς Μουσικῆς διδασκαλίαν συνέταξαν, καὶ μεθοδὸν παραδόσεως νέαν ἐξεῦρον, καὶ ἐμέριθίς, καὶ ἀξιωματικὸν ὅρος, τὸ ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἀρχῆθεν ψαλλόμενον, οὐδαμῇ οὐδαμῶς, παραχαράττουσαν, ἢ λυμαινομένην, οὐδὲ πρὸς βραχὺ ἐκπίπτουσαν τούτου. καὶ ἀποκλίνουσαν, μᾶλλον δὲ καὶ προσβεύουσαν αὐτὸ, καὶ ἐκ πάντὸς κρατύνουσαν τρόπου, σημείοις δὲ τισι καὶ γραμμαῖς ἐπιτηδείοις τοῖς Μουσικοῖς φωνὰς χαρακτηρίζουσαν, τά τε διαστήματα τοῦ χρόνου παρεισάγουσαν, καὶ ἀποσαμειούσαν, τῇ ἀναμνήσει, κανόνας τε, καὶ ἀναλογίας, καὶ ῥυθμὸν, καὶ ἁρμονίαν, καὶ πάντα τὰ εἰκειότατα τῇ Μουσικῇ ἐκδιδάσκουσαν, ὥστε τὸν προτερχόμενον, καὶ μαθητεῦσθαι μηδὲν ἀπαιτῶν ἐργῶδες, ἢ ἀσαφὲς, καὶ δυσξύνωτον, ἀλλὰ προχεεσθαι καὶ ἀπροσκόπτως χωρεῖν, τῇ ἀκριβεστάτῃ ἑρμηνείᾳ καὶ παραδόσει φωταγωγούμενον. κἀπειδὰν ὁ τοιοῦτος ἐν διαστήματι χρόνου ἑνὸς ἐγκρατὴς γένηται τῆς μεθοδου, ἱκανῶς ἔχει λοιπὸν πᾶν τὸ προτιθέμενον νεοφανὲς καὶ ἀνέκδοτον μάθημα, τὸ κατ' αὐτὴν γεγραμμένον τὴν μέθοδον, διὰ βραχείας τινὸς καὶ συντόμου ἰδίας μελέτης ἀποδιδόναι, καὶ ψάλλειν ἀπαραλλάκτως τῷ ᾀσματογραφήσαντι· πέρας γοῦν τῷ ἐγχειρήματι αἴσιον ἐπιθέντες οἱ εἰρημένοι φιλόπονοι καὶ ἀξιέπαινοι ἄνδρες, παρέσχαν τῇ τε Ἱερᾷ Συνόδῳ, καὶ τοῖς ἐνταῦθα περιφανεστάτοις Προύχουσι καὶ φιλογενέσι, καὶ τὸ ἔργον ἐκοίνωσαν, ἐγγράφως διαβεβαιώσαντες τὴν ἐπαγγελίαν. καὶ περὶ μὲν τῆς παραδόσεως τοῦ συστήματος αὐτῶν ἕνα καὶ μόνον ἱκανὸν ἀπεμήνυτο χρόνον, περὶ δὲ τῆς τῶν σωζομένων Μουσικῶν βιβλίων ἀναγκαιοτάτης μεταγραφῆς δέκα προσεδιωρίσαντο χρόνους, ὡς ἂν πάντα τὰ μέχρι τοῦδε ᾀσματογραφηθὲν τα παλαιῶν τε καὶ νέων πάνημα, ἀπὸ τοῦ ἀσαφοῦς ἐπὶ τὸ σαφὲς μετενεχθέντα, καὶ οἷον εἴπεῖν μεταφραπθέντα, εὐκνήγωσα εἴη, καὶ εὔλιπτα τοῖς τῇ νέᾳ μεθόδῳ κατηρτισμένοις. πρὸς ταῦτα Συναλεύσεως γενικῆς ἄπκῇ καὶ δὶς ἀποδοθείσης, καὶ ἀκριβοῦς ἐπεξεργασίας γενομένης ἐπὶ τῷ πράγματι, ἐπειδὴ ἀνυσὸν κατέφανη, εἰς τὰ ὠφέλειαν τῶν Ἱερῶν Ἐκκλησιῶν τὰ μέγιστα συμβαλλόμενον, καὶ μεγίστης εὐκλείας τῷ Γένει περιποιητικὸν. ἐγένοντο αἱ προσκύσεαι τῶν ἐτησίων συντάξεων συμφωνίαι, καὶ τῶν ἐπὶ τῇ μεταγραφῇ τῶν βιβλίων προσόφρων μισθῶν, καὶ διὰ φιλοτίμου συνδρομῆς ἁπάσης τῆς ἐνδημούσης Ἱερᾶς Ἀδελφότητος καὶ Ἁγίας Συνόδου, τῆς τε χορείας τῶν περιφανεστάτων τοῦ Γένους Προύχόντων, καὶ πάντων τῶν ἐν Βασιλευούσῃ φιλομούσων καὶ φιλοκάλων, συνεκροτήθη Σχολεῖον κοινὸν Μουσικῆς, ἑτοιμον πρὸς ὑποδοχὴν οὐ μόνον τῶν αὐτοχθόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλλαχόθεν χάριν ἀκροάσεως καὶ μαθήσεως προσφοιτώντων ὁμογενῶν, ἐν ᾧ ἀδιακόπως ἐνεργεῖται ἡ εὐμάθοδος παρὰ τῶν ἐρευνητῶν τριῶν διδασκάλων παράδοσις. καὶ ἔφοροι δὲ καὶ ἐπίτροποι τῇ Σχολῇ κατὰ κοινὴν ἐκλογὴν καὶ ἀξίωσιν διωρίσθησαν, καὶ ἐτάχθησαν οἱ φιλογενέστατοι, καὶ τῆς κοινῆς ἐπιδόσεως ἔρασαι, ἐκ μὲν τῆς ἐνδημούσης Ἱεραρχικῆς ὁμηγύρεως, οἱ Πανιερώτατοι καὶ Θεοπρόβλητοι Μητροπολῖται ὅ,τε Ἐδέσσου κύριος Διονύσιος, καὶ ὁ Ἡρακλείας κύριος Μελέτιος, ἐκ δὲ τοῦ Ἀρχοντικοῦ καταλόγου ὁ Εὐγενέστατος Ἄρχων Πάνος κύριος Γεώργιος Μαυροκορδάτος, ἐκ δὲ τοῦ ἐμπορικοῦ συσήματος ὁ τιμιώτατος καὶ χρησιμώτατος κύριος Μιχαὴλ Βασιλείου, ἐπιστατοῦντες ἀγρύπνως, καὶ διὰ τοῦ ἑνότος ζέλου ἐπωφελοῦς τὰ τῆς Σχολῆς διεξάγοντες, ἤ τις, οὐδεμία προκύπτει ἀμφιβολία, ὅτι τῆς Θείας συνεκπτομένης δυνάμεως, ὡς ἄμπελος αὐθυνοῦσα ὀρθήσεται, γενναῖόν τε καὶ πολύχυον καροποφορήσει τὸν καρπὸν, ὅτι καὶ τὴν πεῖραν ἐχέγγυον τοῖς λεγομένοις· προβάλλεται· μπῆν γὰρ τοῦ τοιαυτου διαδραμόντος μηνὸς, ἐξ οὗ τὰ τῆς μεθόδου διδάσκεται, ἀνεφάνησαν οὐ μόνον οἱ τῶν παλαιῶν παραδόσεων ἀκρῳ γεγεωμένοι δακτύλῳ, γιγαντιαίοις τοῖς ἅλμασι ἐπὶ τὰ πρόσω χωροῦντες, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ πρωτόπειροι, θάττον, ἢ κατ' ἐλπίδας προκόμενοί τε, καὶ ἀνατρέχοντες, ἔνθεντοι καὶ εὐσόχως συνάγεται ἡ κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ χρόνου τελειοτάτη ἐπίδοσις. ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν ἀφορῶντα καλὰ κοινῆς δέονται καὶ τῆς βοηθείας καὶ ἀντιλήψεως, ἄλλως τε καὶ ἐπὶ δέκα χρόνους ἀλληλοδιαδόχως παραταθέσεται ἡ παράδοσις τῶν εἰρημένων τριῶν διδασκάλων, οὕτω κριθὲν κοινῇ τοῦ Γένους προμηθείᾳ εἰς πολλαπλασιασμὸν καὶ πληθυσμὸν τοῦ ἐπωφελοῦς χρήματος. μετὰ τὴν γενομένην φιλότιμον καὶ ἀδροτάτην τῶν ἐνταῦθα φιλομούσων καὶ καταιζίου συνεισφορὰν, κέκριται ἀνεγκαία καὶ ἡ παρὰ τῶν ἐκασχόσε δικτελούσων λοικῶν ὁμογενῶν, φιλοτιμος καὶ δαψιλὴς χορηγία καὶ συναντίληψις· καὶ δὴ καὶ ἡ παροῦσα διακήρυξις ἐπὶ χρησαῖς ταῖς ἐλπίσιν ἐξεδόθη, ἥτις ὑψηλῷ τῷ κηρύγματι εὐαγγελιζομένη τὴν συγκρότησιν τοῦ νέου Σχολείου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ πηγαζουσαν μεγίστην ὅσην ὠφέλειαν, οἷς ἔρως ἐνίεκκται ἀκροάσεων Μουσικῶν ἐπὶ προσδῷ, προσκαλεῖται ἄκκρον τῶν ὁμογενῶν, ἵνα τὸ φιλογενὲς τοῦ τρόπου καὶ πρεσβυμον περὶ τὰ θαρεςα· καὶ κοινωφελῆ τῶν σπουδασμάτων παρκτήσας ἐν δέοντι, τὸν δυνατὸν συνεισενέγκῃ ἀντίλψιν καὶ βοηθειαν, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὰ παράδειγμα τῶν ἐνταῦθα φιλογενῶν, ἢν καὶ καταγράψας ἐν τῷ τέλει τῆς διακηρύξεως, ἀποσελεῖ τοῖς ἐνταῦθα ἐξωμοσπόδοιν ἔφοροις καὶ ἐπιτρόποις διὰ τοῦ κατὰ τόκον Ἀρχιερέως τοῦ τὴν προκήρυξιν ἐπίτηδες ἐμφανίζοντος, καταγράφων ἡμοῦ καὶ τὸ τίμιον αὐτοῦ ὄνομα, πολὺ τὴν τῶν ἀκκόντων ἀπαίνων, καὶ τῶν Συναδικῶν ἐγκωδίων εὐχῶν καὶ εὐλογίας ἐπιτυγίαν, λάνια τε καὶ ἔργῳ καὶ τοὺς λοιποὺς τῶν δυναμένων διεγείρων εἰς μίμησιν, ὅπως διὰ τῆς κοινῆς ταύτης συνδρομῆς καὶ δαψιλοῦς χορηγίας, τὰ μὲν ὑπέρογκα καὶ βαρύτατα ἔξοδα, ὅσα περὶ τὰς ἐτησίους τῶν διδασκάλων συντάξεις, καὶ ὅπα περὶ τὴν μεταγραφὴν τῶν σωζομένων Μουσικῶν βιβλίων, τῆς ἀφύκτου τύχωσιν οἰκονομίας· ἡ δὲ ἀρτισύστατος αὕτη Σχολὴ κρατυνομενη, προάγηται τῇ Θείᾳ συναντιλψει, τῇ τε φιλοπόνῳ τῶν διδασκάλων ἐπιμελείᾳ, καὶ ταῖς τῶν ζηλωτῶν ἐφόρων φιλοτίμοις ἐπαγρυπνήσεσιν ἀρδευομένη, καὶ καλλιεργουμένη, ὡς ἀρχικλεής τις ῥίζα, καὶ κλάδους ἀναβλαστήσει κατὰ μέρος εὐθαλεῖς, ὡραίοις τε καὶ γαναίοις καρποῖς βρίθοντας· εἰς εὐπρέπειαν τῶν ἁπανταχου Ἱερῶν Ἐκκλησιῶν, καὶ κοινὸν τοῦ Γένους ὠφέλειάν τε καὶ εὐκλειαν. οἱ δὲ φιλότιμοι καὶ φιλόμουσοι συνδρομηταὶ πρὸς τοῖς παρ' ἀνθρώπων ἐπαίνοις, καὶ τῶν Θεοθεν ἐπαγγελλομένων ἀντιδόσεων ἀξιωθῶσι, τῆς ἀθανάτου φημὶ, Δόξης καὶ αἰωνίου Μακαριότητος. γένοιτο· γένοιτο.

Μονόφυλλο τῆς «Προκήρυξης», 0,29Χ0,33. ΕΒΕ τμ. Χγρ. Μ.13.9

Ἐκκλησία σὲ δύο γενικὲς συνελεύσεις, κατὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ συντάκτη τῆς «Προκήρυξης», συμφωνήθηκαν οἱ ἐτήσιοι μισθοὶ τῶν διδασκάλων καὶ οἱ ἀμοιβὲς τῶν μεταγραφῶν καὶ ἀποφασίστηκε ἡ σύσταση «Σχολείου κοινοῦ Μουσικῆς» γιὰ αὐτόχθονες καὶ ξένους, ποὺ λειτουργοῦσε ἤδη ἀπὸ τετραμήνου περίπου (δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Ἰούλιο ἢ τὸν Αὔγουστο τοῦ 1815), ἐνῶ διορίστηκαν ἔφοροι καὶ ἐπίτροποι τοῦ σχολείου οἱ συνοδικοὶ μητροπολίτες Ἐφέσου Διονύσιος καὶ Ἡρακλείας Μελέτιος, ὁ ἄρχων μπάνος Γ. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου ἀπὸ τὸ ἐμπορικὸ σύστημα Κωνσταντινουπόλεως, ἀδελφὸς τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ προφανῶς κύριος πληροφοριοδότης του γύρω ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα στὰ πατριαρχεῖα καὶ τὴν κοινωνία τῆς Πόλης.[38] Τέλος γινόταν ἔκκληση πρὸς ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς νὰ συνδράμουν οἰκονομικὰ τὴν προσπάθεια καταγράφοντας τὰ ὀνόματά τους καὶ τὸ ποσὸ τῆς χρηματικῆς χορηγίας στὸ τέλος τῆς «Προκήρυξης» καὶ στέλνοντας τὸ ἔντυπο φύλλο στοὺς ἐφόρους μέσω τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων.

Τὸ δεύτερο κείμενο, ἡ κατὰ τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο* «Ἐγκύκλιος Ἐπιστολή», ἀπευθυνόταν ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κύριλλο στοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς καὶ σ' αὐτὴν εἶχε ἐπισυναφθεῖ ἡ προηγούμενη προκήρυξη. Ἦταν συνταγμένη πάνω στὸν καμβὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τὸ περιγραφικὸ πλαίσιο τῆς πρώτης ἀλλὰ σὲ ἕνα σαφῶς εὐληπτότερο ὕφος. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὑπογραμμίζονταν ἰδιαίτερα ἡ προσκόλληση τῆς νέας μεθόδου στὴν παράδοση καὶ ἡ ἀποφυγὴ νεωτερισμῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ ὑπέρογκες δαπάνες λειτουργίας τοῦ μουσικοῦ σχολείου οἱ ὁποῖες ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνδρομὴ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἔπρεπε νὰ καλυφθοῦν μὲ πλου-

38. Βλ. π.χ. τὴν καταχωρισμένη στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1816, σ. 301-302, ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀδελφό του Ἀλέξανδρο, μὲ τὴν ὁποία τὸν πληροφοροῦσε γιὰ τὴν ἑτοιμαζόμενη πρὸς ἔκδοση παράφραση τῶν «Παραλλήλων Βίων» τοῦ Πλουτάρχου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ «Συστήματος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπόρων Γραικῶν». Ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου εἶχε ἐπίσης ἀλληλογραφία μὲ τὸν Κοραὴ καὶ μάλιστα ὡς ἐντολοδόχος τοῦ Πατριαρχείου γιὰ ζητήματα πού, ὅπως θὰ δοῦμε, εἶχαν δημιουργήσει ἔνταση στὶς σχέσεις τοῦ ἕλληνα σοφοῦ μὲ τὸν πατριάρχη Κύριλλο. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου (Ἰανουάριος 1818), ἐξαιτίας τῶν ἐκκρεμοτήτων ποὺ εἶχε ἀφήσει ἡ διαχείριση τῶν ἐκδοτικῶν ὑποθέσεων τοῦ Κοραῆ ὁ Μ. Βασιλείου δὲν θὰ φεισθεῖ μειωτικῶν χαρακτηρισμῶν γιὰ τὸν τελευταῖο καὶ τὰ «διαβολοβιβλία» του κατηγορώντας τον ὅτι «εἰς μόνον ἰντερέσον ἀποβλέπει» (γράμμα τοῦ 1822 πρὸς Πασχάλη, τρίτο ἀδελφὸ τῶν Βασιλείου), βλ. Χρῆστος Κ. Ρέππας, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ ἠπειρώτη λογίου Μιχαὴλ Βασιλείου σὲ προσωπικότητες τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1821-1829», *Ἠπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 11 (1989), 363. Πβ. σ. 333, 343.

σιοπάροχες χορηγίες τόσο τῶν ἴδιων τῶν ἀρχιερέων ὅσο καὶ τοῦ ποιμνίου τῆς μητρόπολής τους. Ἐπιπλέον καλοῦνταν οἱ τελευταῖοι νὰ φροντίσουν γιὰ τὴ φοίτηση στὸ σχολεῖο καλλίφωνων μαθητῶν ἀπὸ τὶς περιφέρειές τους προκειμένου νὰ διδαχτοῦν ἀνέξοδα τὴ νέα μέθοδο καὶ νὰ τὴ μεταδώσουν καὶ σὲ ἄλλους.

Ὁ Κοραὴς στὸ γράμμα του τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1816 πρὸς τὸν Ἀλ. Βασιλείου, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ διαμήνυε τὴν ἀποστολὴ τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte*, εἶχε ἤδη στὰ χέρια του τὶς ἐγκυκλίους σταλμένες νωρίτερα ἀπὸ τὸν φίλο του ἀλλά, ὅπως τοῦ ἔγραφε τότε, δὲν εἶχε βρεῖ ἀκόμη καιρὸ νὰ τὶς διαβάσει.[39] Τὸν Μάιο οἱ προκηρύξεις θὰ ἐξαιρεθοῦν ἀπὸ τὴ δέσμη χαρτιῶν ποὺ ὁ Κοραὴς ἐπέστρεφε στὸν Βασιλείου.[40] Δύο μῆνες ἀργότερα, στὶς 10 Ἰουλίου, ἀπαντώντας προφανῶς σὲ ἐρώτημα γιὰ τὶς ἐντυπώσεις ποὺ τοῦ εἶχαν προκαλέσει οἱ μεταρρυθμιστικὲς ἐπεμβάσεις τῶν μουσικῶν τοῦ Πατριαρχείου στὴ σημειογραφία τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς πρώτης προκήρυξης, ἐξέφραζε τὸν βαθὺ προβληματισμό του χωρὶς ὅμως νὰ φτάσει ὡς τὴν ἀπαξίωση τοῦ ἐγχειρήματος. «Εἰς τὰς περὶ Μουσικῆς καινοτομίας, ἂν καὶ νὰ τὰς κρίνω δὲν ἦμαι καλός, τοῦτο μόνον κατὰ τὸ παρὸν εὑρίσκω κακόν, ὅτι ἄρχισαν ἐκεῖθεν, ὅπου ἔπρεπε νὰ τελειώσωσι. [...]. Δὲν εἶναι ἀκόμη καιρὸς περὶ τερετισμάτων· ἔπρεπε ν' ἀρχίσωσιν ἀπὸ τὴν μουσικὴν τῆς κεφαλῆς, καὶ αὐτὴ ἤθελ' ἐξανάγκης φέρειν καὶ τὴν μουσικὴν τῆς φωνῆς. Μ' ὅλον τοῦτο καὶ ταῦτα τὰ ἐξανάστροφα δὲν εἶναι ἀνωφελῆ· σημαίνουσι κἂν ὅτι αἱ κεφαλαὶ τοῦ ἔθνους ἐπίασαν νέον δρόμον· ἔχουσιν ἔτι καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ὅτι ἔγιναν ἄκοντος τοῦ Μολοχίτου, καὶ ὡς λέγουσιν οὗτοι [= οἱ Γάλλοι], à sa barbe. Βέβαια τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ γένῃ, ἂν ἦτο καλὸς νὰ δείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθῆ μέθοδον τῆς παιδείας· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀνάξιος, οὐδὲ κρίνει ἴσως συμφέρον του νὰ τοὺς ὁδηγήσῃ πόθεν ἔχουν ν' ἀρχίσωσι καὶ ποῦ νὰ τελειώσωσιν, ἂς καταργῶνται κἂν ἀπ' ἄλλους τὰ σκωριασμένα καὶ τὰ ἄμουσα καὶ τὰ ἀμέθοδα. Περὶ τῆς κηρύξεως τί νὰ σὲ εἴπω; μίαν φορὰν τότ' εὐθὺς ἐλθοῦσαν τὴν ἀνέγνωσα, καὶ ὄχι μέχρι τέλους· [...] Ὅσον ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὴν τότε ἀνάγνωσιν, τὸ ὕφος ἦτο κατὰ τὸ σύνηθες, ἤγουν μακαρόνια πολλὰ χωρὶς ἅλας καὶ βούτυρον [...]».[41]

Στὴν κριτική του ὁ Κοραὴς εἶναι φανερὸ ὅτι ἀδυνατοῦσε λόγω ἔλλει-

39. *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', σ. 455.
40. *Ὅ.π.*, σ. 468.
41. *Ὅ.π.*, σ. 480.

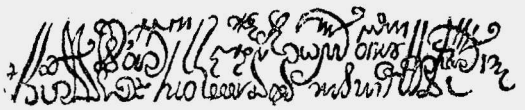

Ὁποῖαι καὶ πόσαι δυσκολίαι συνέβαινον ἄχρι τοῦ νῦν εἰς τὰς προόδους τῶν Μουσικῶν μαθημάτων, δὲν λανθάνει βέβαιά τοῦτο μήτε τὴν γνῶσιν τῆς Ἀρχιερωσύνης σου. ἡ ἀσάφεια τῶν παραδόσεων, ἡ ἔλλειψις μιᾶς καλῆς μεθόδου, διδακτικῆς τοῦ ποσοῦ τῶν διαστημάτων τοῦ χρόνου. τὸ ἀκανόνιστον τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῆς σημείων, καὶ τῶν ἄλλων προσόντων, ὅσα ἡ καιρικὴ περιπέτεια συγκατέχωσεν εἰς τὸν βυθὸν τῆς φθορᾶς καὶ τῆς λήθης, κατέστησαν ἐξίτηλον σχεδὸν τὴν ἱερὰν ἀσματικὴν αὐτὴν τέχνην, καὶ μόλις εἰς δύο ἢ τὸ πολὺ τρία τῶν ἐνταῦθα Μουσικῶν πρόσωπα σωζόμενον τὸ ἐπὶ τοσοῦτον ψυχωφελέστατον εἰς ὅλον τὸ Χριστώνυμον πλήρωμα καὶ εἰς εὐπρέπειαν τῶν ἁπανταχοῦ ἱερῶν Ἐκκλησιῶν ἀναγκαιότατον χρῆμα, ὥστε διὰ τὰς μεσολλαδούσας, τοσαύτας δυσκολίας καὶ ἀκαταληψίας, ἡ διόλου ἀπεμακρύνοντο οἱ φιλομαθεῖς τῶν μουσικῶν ἀκροάσεων, ἢ προσερχόμενοι, προσέχθιζον εἰς τοὺς κόπους, καὶ τὴν ἐπὶ ματαίῳ δαπάνην τοῦ καιροῦ καὶ τῶν ὑπερμέτρων ἐξόδων, καὶ ἐπέστρεφον μεταμελούμενοι· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ αἴτιον, διὰ τὸ ὁποῖον αἱ λοιπαὶ τῶν ἱερῶν Ἐκκλησιῶν, ἐκτὸς μόνον τοῦ καθ ἡμᾶς Πατριαρχικοῦ Νοσοῦ, τόσον ἐνταῦθα ἐν Βασιλευούσῃ, ὅσον καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη ἀμοιροῦσι Μουσικῶν ἐντέχνων διδασκάλων, ταὐτὸν εἰπεῖν ὑστεροῦνται τῆς ἀναγκαιοτάτης εὐκοσμίας αὐτῆς. ἀλλ' ὁ χρόνος ὅς τις καθὼς ἐξεύρει νὰ κρύπτῃ τὰ φανέντα, οὕτως ἐξεύρει νὰ ἀνακαλύπτῃ καὶ τὰ ἀφανῆ κατὰ τὸν εἰπόντα σοφὸν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἡ Θεία πρόνοια· καὶ χάρις, καὶ δύναμις, ἡ τὰ ἀσθενῆ θεραπεύουσα, καὶ τὰ ἐλλείποντα ἀναπληροῦσα, ηὐδόκησε τὴν κατάρθωσιν καὶ τελειοποίησιν καὶ τούτου τοῦ ἱεροῦ χρήματος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, μὲ τὸν τρόπον καὶ τὴν διδακτικὴν μέθοδον, τὴν ὁποίαν βλέπεις, καὶ πληροφορεῖσαι ἐκ τῆς περικλειομένης τετυπωμένης ὡσαύτως διακηρύξεως· ἡ μέθοδος αὐτὴ, ἡ τὴν ὁποίαν ἐφεῦρον, καὶ ἐπενόησαν οἱ διαλαμβανόμενοι τρεῖς ἀξιέπαινοι ἄνδρες, ὑπερβαίνει τὰς τῶν παλαιῶν παραδόσεων, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἶναι ἡ μόνη ἀκριβὴς, καὶ φωτιστικὴ, καὶ ἀρίστη ἐξηγοῦσα θεωρητικῶς ἅμα καὶ πρακτικῶς τὰ μέλη καὶ σχήματα τῶν φωνῶν, καὶ δεικνύουσα καλῶς τὰ σημεῖα τῶν χρόνων, καὶ ἐνὶ λόγῳ ὅσα, αἱ μέθοδοι τῶν παλαιῶν παραδόσεων δὲν ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσιν εἰς τὸν μαθητὴν ἐπὶ δέκα καὶ εἴκοσι χρόνους, αὐτὴ ὑπόσχεται νὰ κατορθώσῃ ἐν διαστήματι χρόνου ἑνός, καὶ νὰ ἀναδείξῃ τὸν οἰκεῖόν της μαθητὴν ἱκανὸν, ὥστε ἕκαστον μάθημα, κατ' αὐτὴν γεγραμμένον, νὰ δύναται μὲ μικρὰν τινὰ καὶ ὀλίγην καθ' ἑαυτὸν μελέτην νὰ τὸ ψάλλῃ ἀπαραλλάκτως μὲ τὸν ἀσματογράφον καὶ ποιητὴν, χωρὶς νὰ τὸ διδαχθῇ ὑπ' αὐτοῦ πρότερον, καὶ αὐτὰ ὅλα, χωρὶς ὅλως νὰ παρεκτρέπηται ἡ μέθοδος ἀπὸ τὸ σεμνὸν ἐκεῖνο καὶ ἐναρμόνιον μέλος, τὸ πρὸς κατάνυξιν καὶ συντριβὴν καρδίας ἐντέχνως πεποιημένον, καὶ παρὰ τῶν πρώτων ἐκείνων ἱερῶν μελῳδῶν καὶ διδασκάλων παραδεδομένον καὶ χωρὶς νὰ παρεισάγῃ φωνῶν καὶ σχημάτων νεωτερίσματα. ταῦτα τοίνυν προηγουμένως πληροφορούμενος ἐκ τῆς περικλειομένης διακηρύξεως, πληροφορεῖσαι ἐξῆς καὶ ὅσην φιλοτιμίαν καὶ προθυμίαν ἐπεδειξάμεθα, τόσον ἡμεῖς μετὰ τῆς περὶ ἡμῶν ἱερᾶς ἀδελφότητος, καὶ Ἁγίας Συνόδου, ὅσον καὶ οἱ φιλόκαλοι καὶ φιλόμουσοι προύχοντες τοῦ ἡμετέρου Γένους εἰς τὴν συγκρότησιν κοινοῦ Σχολείου τῶν Μουσικῶν παραδόσεων, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ τῆς νέας μεθόδου διδάσκαλοι εἰσαχθέντες, παραδιδόασι μὲ φιλοπονίαν ἄκραν καὶ ἐπιμέλειαν ὑπερβάλλουσαν, καὶ πληθύνεται καθ' ἑκάστην ὁ ἀριθμὸς τῶν ἁπανταχόθεν προσερχομένων μαθητῶν, κάντεῦθεν ἀληθεστάτη καὶ ἀναμφίβολος ἡ ἔκβασις τῆς ὑποσχέσεως τῶν διδασκάλων· καὶ ἡ πεῖρα δὲ προσέτι, καὶ ἡ διὰ τῆς πείρας φανεῖσα ἀνωτέρα τῶν κοινῶν ἐλπίδων πρόοδος τῶν μαθητῶν ἐν διαστήματι τετραμηνιαίῳ βεβαιοῖ τῆς ὑποσχέσεως αὐτῆς τὴν ἀλήθειαν. τούτων οὕτως ἐχόντων, περιττὸν κρίνομεν νὰ ἀποτείνωμεν λόγους μακροὺς εἰς τὸ νὰ ἀποδείξωμεν τῇ Ἀρχιερωσύνῃ σου, πόση ἡ ἐκ τούτου πηγάζουσα ὠφέλεια, καὶ πόσον προσγίνεται κλέος εἰς ὅλον τὸ Γένος ἡμῶν, καὶ πόση ἰδίως ὠφέλεια καὶ εὐπρέπεια εἰς ὅλας τὰς κατὰ μέρος ἱερὰς Ἐκκλησίας, ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Σχολείου τοῦ Μουσικοῦ, ὡς ἀπότινος πηγῆς πολυκρούνου καὶ πολυχεύμονος θέλει προχέωνται ἀφθόνως τὰ ζωηρότατα τῆς ἀγγελομιμήτου ἀσιατικῆς νάματα. καὶ θέλει μετοχετεύωνται εἰς ὅλας τὰς κατὰ μέρος Ἐπαρχίας, καθὼς βέβαια καὶ εἰς τὴν Ἐπαρχίαν τῆς Ἀρχιερωσύνης σου εἰς στολισμὸν καὶ τῶν ἱερῶν αὐτοθι Ἐκκλησιῶν· διὰ τοῦτο καὶ ὅλοι οἱ ἐνταῦθα ὁμογενεῖς κοινῶς τε καὶ κατὰ μέρος συνέδραμον

φιλοτίμως, καὶ ἐβοήθησαν τῷ Μουσικῷ τούτῳ Σχολείῳ, τοῦ ὁποίου αἱ κατ' ἔτος δοπάναι, τόσον εἰς μισθοὺς τῶν διδασκάλων, ὅσον καὶ εἰς μεταγραφὴν τῶν σωζομένων παλαιῶν Μουσικῶν βιβλίων, εἶναι ὑπέρογκοι καὶ κοινῆς χρήζουσι τῆς βοηθείας πρὸς οἰκονομίαν. προσκαλεῖται δὲ καὶ ἡ Ἀρχιερωσύνή σου, καὶ μετὰ σοῦ πάντες οἱ φιλόμουσοι ἐπαρχιῶται σου εὐσεβεῖς εἰς τὸν ἐπωφελῆ ἔρανον τοῦτον. ἐφ' ᾧ καὶ ἐντελλόμεθά σοι διὰ τῆς δε τῆς ἐν τύποις ἐγκυκλίου Πατριαρχικῆς ἡμῶν καὶ Συνοδικῆς ἐπιστολῆς, ὅπως μετὰ τὴν πληροφορίαν τῶν ἀνωτέρω, ἐνδιαιτάμενος πραγματικῶς τὸν ὑπὲρ τῶν καλῶν ζῆλόν σου, νὰ καταγραφῇς πρῶτος ἡ Ἀρχιερωσύνή σου συνδρομητὴς εἰς τὸ τέλος τῆς περικλειομένης διακηρύξεως πλουσιοπάροχος καὶ φιλότιμος, εἶτα δὲ νὰ προσκαλέσῃς καὶ ὅλους ἁπλῶς τοὺς φιλομούσους εὐκαταστάτους ἐπαρχιώτας σου, καὶ διὰ τοῦ γεναίου παραδείγματός σου καὶ τῶν προτρεπτικῶν λόγων σου καὶ πνευματικῶν συμβουλῶν νὰ καταστήσῃς παρομοίως συνδρομητὰς, καὶ νὰ συγκροτήσῃς παρὰ πάντων αὐτῶν, καὶ παρὰ τῶν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ σου ἔτι σωζομένων ἱερῶν Ἐκκλησιῶν μίαν ἀδρὰν καὶ ἀξιόλογον βοηθειαν, καὶ νὰ καταγράψῃς αὐτὴν ἐν τῷ τέλει τῆς διακηρύξεως, καὶ νὰ βεβαιώσῃς μὲ τὴν ὑπογραφήν σου καὶ μὲ τὰς ὑπογραφὰς τῶν προκριτωτέρων ἐπαρχιωτῶν σου, καὶ διὰ τοῦ ἐνθέρμου ἐφόρου σου νὰ προφθάσῃς εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων καὶ ἐπιτρόπων τοῦ Σχολείου τῆς Μουσικῆς, διδοὺς εἴδησιν εἰς ὅλους τοὺς ἐπαρχιώτας σου, διὰ νὰ ἐλθῃ. ὅς τις ἐξ αὐτῶν ὑψαλαῖος, εἰς τὴν ἀένναον ταύτην πηγὴν, καὶ νὰ κορεσθῇ τῶν ναμάτων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, μᾶλλον δὲ ἡ Ἀρχιερωσύνή σου κατὰ χρέος Ἀρχιερατικῆς σου προνοίας εὐρὼν δύο ἢ τρεῖς ἐξ αὐτῶν δεξιοὺς καὶ καλλιφώνους νὰ ἐξαποστείλῃς εἰς τὴν Σχολὴν, φροντίζων μόνον περὶ τῶν ἐξόδων τῆς ἐνδυμασίας καὶ ζωοτροφίας των, διὰ νὰ διδαχθῶσιν ἀνεξόδως τὴν μέθοδον, καὶ ἐν διαστήματι χρόνου ἑνὸς ἐπιστρέψαντες, νὰ μεταδώσωσι καὶ ἄλλοις τὴν τέχνην, καὶ νὰ κοσμήσωσι τὰς ἱερὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἐπαρχίας σου. ἐσο δὲ πεπληροφορημένος, ἀγαπητὲ ὅτι ἡ φιλότιμος αὕτη συνδρομή σου καὶ ἡ βοήθεια θέλει σὲ ἀναδείξει καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς ὅλον τὸ Γένος φιλόκαλον, φιλόμουσον, καὶ τῶν καθηκόντων τῷ ἐπαγγέλματί σου τελεσιουργὸν πρόθυμον καὶ ἐκπληρωτὴν, θέλει λογισθῇ μία ἐξαίρετος δούλευσίς σου, καὶ θέλει σὲ κατοπλουτίσει μὲ τοὺς κοινοὺς ἐπαίνους καὶ τὰ ἐγκώμια, καταστέφουσά σε καὶ μὲ τὰς ἀφθόνους Ἐκκλησιαστικὰς εὐχὰς καὶ εὐλογίας. διὸ καὶ περιμένομεν μετὰ πόθου τὰς ἀποτελεσματικὰς, ἀποκρίσεις σου, ὁπλωτικὰς ἐμοῦ καὶ τῆς ἐφετῆς ἡμῖν ἀγαθῆς ὑγιείας σου, ἣν θᾷν σοι μετὰ τῶν σωτηριωδῶν αἰτημάτων ἀμετάπτωτον διὰ βίου ὁ Κύριος, οὗ ἡ χάρις εἴη μετὰ τῆς Ἀρχιερωσύνης σου.

Ο' Καισαρείας Φιλόθεος.
Ο' Ἡρακλείας Μελέτιος.
Ο' Νικομηδείας Ἀθανάσιος.
Ο' Χαλκηδόνος Γεράσιμος.
Ο' Τορνόβου Μακάριος.
Ο' Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς.
Ο' Σοφίας Θεοφάνης.
Ο' Πόσνας Καλλίνικος.
Ο' Ἐφέσου Διονύσιος.
Ο' Κυζίκου Κωνσταντιος.
Ο' Νικαίας Ἰωαννίκιος.
Ο' Δέρκων Γρηγόριος.
Ο' Νεοκαισαρείας Μελέτιος.
Ο' Παροναξίας Ἱερόθεος.
Ο' Βάρνης Χρύσανθος.
Ο' Σάμου Κύριλλος.

Καὶ ἐν Χριστῷ Ἀδελφοί.

Μονόφυλλο τῆς «Ἐγκυκλίου Ἐπιστολῆς» μὲ ἀποδέκτη τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἀκόβων Δανιήλ, 0,33Χ0,22. ΕΒΕ τμ. Χγρ. Μ.13.8

ψης εἰδικῶν γνώσεων νὰ ἀπαντήσει ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, σχεδὸν ἐμφανιζόταν ἀδιάφορος γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πειράματος ποὺ εἶχε ἐπιχειρηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἂν ὅμως αὐτὸ καθαυτὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ὑπόθεσης τὸν ἄφηνε ἀσυγκίνητο, διέκρινε καλὰ τὶς συμπαραδηλώσεις τοῦ ἐγχειρήματος. Ἡ κατάργηση τῶν σκουριασμένων, τῶν ἄμουσων καὶ τῶν ἀμέθοδων, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔγραφε, στὴν ψαλτικὴ τέχνη τῆς Ἐκκλησίας, παρόλο ποὺ μιὰ τέτοια τομὴ δὲν ἀνῆκε στὶς ἐθνικὲς προτεραιότητες τῆς παιδείας, συνιστοῦσε δεῖγμα ὅτι ἄρχισε νὰ πνέει νέος ἄνεμος στὸν συντηρητικὸ περίβολο τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ κέντρου τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὡστόσο τὴν ἐνόχληση τοῦ Κοραῆ εἶχαν τροφοδοτήσει δύο ἀκόμη παράγοντες: πρῶτον ἡ ἔκταση τοῦ περιεχομένου τῆς «Προκήρυξης» καὶ ἰδίως τὸ ἀρχαΐζον γλωσσικὸ ἰδίωμά της («μακρόνια πολλὰ χωρὶς ἅλας καὶ βούτυρον»), ποὺ καθιστοῦσε προβληματικὴ καὶ ἀπωθητικὴ τὴν ἀνάγνωσή της (ὁ Κοραὴς δὲν ἄντεξε νὰ τὴν διαβάσει ὁλόκληρη)[42] καὶ δεύτερον ἡ παρουσία στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Κυρίλλου ϛ΄.[43]

Ἀποκαλώντας τον μὲ τὸ προσωνύμιο «Μολοχίτης», τὸν χαρακτήριζε ὄχι μόνο ἀνίκανο νὰ καθοδηγεῖ σωστὰ ὡς ἀνώτατη κεφαλὴ τοῦ ἔθνους στὰ θέματα τῆς παιδείας ἀλλὰ καὶ ἀρνητικὸ ἀπέναντι στὶς μουσικὲς καινοτομίες. Ἡ τελευταία ἄποψη ἀπηχοῦσε πληροφορίες ποὺ τοῦ εἶχε ἐκμυστηρευτεῖ προφανῶς ὁ Βασιλείου καὶ ποὺ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ παρεμφερεῖς μαρτυρίες ἄλλων πηγῶν[44] ἀλλὰ καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια ὑποδηλώνεται, νομίζω, πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν ἴδιων τῶν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων. Οἱ ἔμμονες δηλαδὴ ὑπογραμμίσεις ἐκεῖ περὶ μὴ ἐκτροπῆς τῆς νέας μεθόδου ἀπὸ τὰ παραδεδομένα ἄφηναν νὰ διαφανεῖ ἡ

42. Κρίσεις τοῦ Κοραῆ γιὰ τὶς πατριαρχικὲς γενικὰ ἐγκυκλίους βλ. στοὺς «Αὐτοσχέδιους Στοχασμοὺς» τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου, τ. Α΄, 1809, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., σ. 355-356. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράση του: «Εἰς τὴν νεαράν μου ἡλικίαν ἡ σύνταξις τῶν ἐγκυκλίων ἦτον ἀλλόκοτον καὶ τερατῶδες πρᾶγμα».

43. Γιὰ τὸν Κύριλλο, θεωρούμενο λόγιο πατριάρχη, καὶ τὴν πατριαρχική του θητεία (1813-1818) βλ. Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, Ἔκδοσις δευτέρα, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Νικ. Λ. Φορόπουλου, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, 1996, σ. 596-599.

44. Βλ. τὸν πρόλογο τοῦ Παναγιώτη Πελοπίδη, ἐπιμελητῆ τῆς ἔκδοσης τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» τοῦ Χρυσάνθου, Τεργέστη 1832, σ. ϛ΄ (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, Κουλτούρα, 2003).

ὕπαρξη ἀρχικῶν τουλάχιστο ἐνστάσεων εἴτε ἐκ μέρους τοῦ ἴδιου τοῦ πατριάρχη εἴτε ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν καὶ λαϊκῶν, μαζὶ καὶ προσπάθεια καθησυχασμοῦ, στὸ ὄνομα ἀκριβῶς τῶν πατρίων καὶ τῆς παράδοσης. Ὅπως καὶ νᾶναι, ἡ ἐπιθετικότητα τοῦ Κοραῆ κατὰ τοῦ Κυρίλλου δὲν ἐκδηλώθηκε τυχαία οὔτε αἰφνιδιαστικά. Εἶχε δρομολογηθεῖ σὰν συνέπεια τοῦ κλίματος καχυποψίας ποὺ καλλιεργήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο ἀπέναντί του καὶ τῶν ἐπακόλουθων ἐχθρικῶν κινήσεων εἰς βάρος του (κλήση σὲ ἀπολογία) ἐξαιτίας κάποιων ἀόριστων αἰχμῶν οἱ ὁποῖες ἐντοπίστηκαν στὴν κατακλείδα τῶν προλεγομένων τοῦ τρίτου τόμου τοῦ Πλουτάρχου (1811) καὶ κίνησαν ὑποψίες στὴν Κωνσταντινούπολη ὅτι τοὺς ἀφοροῦσαν. Τὰ κοραϊκὰ βέλη εἶχαν στόχο τοὺς μισέλληνες ἐκείνους «Σκύθες» συκοφάντες τῶν φιλοσόφων ποὺ μεταχειρίζονταν ὡς ὅπλο τὴν κατηγορία τῆς ἀθεΐας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα οἱ φιλόσοφοι ἁπλῶς ἀρνοῦνταν νὰ πιστέψουν στὸν θεὸ ποὺ οἱ διῶκτες τους εἶχαν πλάσει «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἰδίαν» ἐνθρονίζοντάς τον στὸ τόπο τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ.[45] Ἡ «ταραχὴ τοῦ κατ' εἰκόνα», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Κοραής,[46] καὶ στὴν ὁποία ἀναμίχθηκε ὡς ἐντολοδόχος τοῦ πατριάρχη ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου, ξέσπασε πολὺ καθυστερημένα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1815, πέντε περίπου μῆνες ἀφότου εἶχε δεχτεῖ νὰ συνεργαστεῖ στὰ σχέδια γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πάνω στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική, καὶ πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις στὴ διάρκεια τῶν ὁποίων συνέχιζε νὰ ἐφοδιάζει τοὺς ἐντόπιους ἐρευνητὲς μὲ μουσικὰ βοηθήματα, ὅπως τὸν τόμο τῆς *Description de l'Égypte,* ἀλλὰ καὶ φρόντιζε νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ δίγλωσση τακτικὴ ἀπέναντι στὸ πρόσωπο τοῦ πατριάρχη ἀνάλογα μὲ τὸ τί εἴδους χαρακτήρα, ἰδιωτικὸ ἢ δημόσιο, εἶχε ὁ γραπτός του λόγος.[47]

---

45. *Ἀδαμαντίου Κοραῆ Προλεγόμενα*, τ. Α΄, ὅ.π., σ. 485.

46. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 26.12.1815, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ΄, σ. 447.

47. Βλ. στὴν *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου στὸν Κοραὴ τῆς 29.7.1815 μὲ τὴν ὁποία τὸν καλοῦσε νὰ ἀπολογηθεῖ εἴτε στὸν ἴδιο εἴτε ἀπευθείας στὸν πατριάρχη γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ «κατ' εἰκόνα», καὶ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ στὸν Ἀλ. Βασιλείου τῆς 12.9., 3.10. καὶ 6.10.1815, ὅπου ἡ ἀπολογία γραμμένη σὲ ἐπιθετικοὺς τόνους γιὰ τοὺς συκοφάντες του πρὸς γνώση τῶν ἐνδιαφερομένων στὴν Κωνσταντινούπολη (στὴν οὐσία ἐπρόκειτο γιὰ ὁμολογία πίστεως) ἀλλὰ διανθισμένη μὲ ἐπαίνους γιὰ τὴ λογιοσύνη, τὴ φιλογένεια καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς παιδείας ζῆλο τοῦ Κύριλλου, πβ. παρόμοια κρίση του νωρίτερα στὸν 6ο τόμο τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου (1814), *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ. Α΄, σ. 556. Ὅμως πέντε μῆνες ἀργότερα στὴν ἐπιστολὴ τῆς 16.2.1816 ἀρνιόταν ὁποιαδήποτε οἰκείωση καὶ

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο συμφραζομένων ἰδωμένα δὲν ἐντυπωσιάζουν τὰ ἐπαινετικὰ σχόλιά του τὸ 1817 μὲ τὸ στόμα τοῦ Παπατρέχα — μιλήσαμε στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴ συγκεκριμένη σκηνὴ τοῦ ἀφηγήματος— ἀναφορικὰ μὲ τὰ μουσικὰ πεπραγμένα τοῦ 1815. Ἀντιγράφω τὸ ὀλιγόστιχο παράθεμα ἀπὸ τὴν ἔκδοση τῆς Ραψωδίας Β΄ τῆς Ἰλιάδας:[48] «Ὅταν ἀνέγνωσε τὸ Πατριαρχικὸν γράμμα περὶ τῆς νέας μεθόδου τῆς μαθήσεως τῆς Μουσικῆς, εὐλόγησε καὶ τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Σύνοδον, ὅτι ἐφρόντισαν μέρος τῆς παιδείας τόσον ἀξιόλογον, ὅσον συμβάλλει πολὺ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ψυχῶν», γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ στὴ συνέχεια τὴν περίσταση ὁ ἐνθουσιώδης ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀρχαιότητας ἱερωμένος καὶ νὰ ζητήσει νὰ τοῦ μελοποιήσουν τὸν ὕμνο στὴν Ἄρτεμη ἀπὸ τὸν Ἱππόλυτο τοῦ Εὐριπίδη στέλνοντας τὸ μήνυμα ὅτι «ὅσοι ἀποστρέφονται τὴν ἡδονὴν τῆς Μουσικῆς [...] ἔχουσι φυσικὰ ψυχὴν ἀγρίαν», ἐπικαλούμενος τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Κυναιθέων στὴν Ἀρκαδία.[49] Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα καὶ τὶς πραγματικὲς διαθέσεις τοῦ Κοραῆ —ὁ ἴδιος ἔμοιαζε νὰ θέλει νὰ ἀποστασιοποιηθεῖ βάζοντας τοὺς ἐπαίνους στὸ στόμα ὄχι τὸ δικό του ἀλλὰ ἑνός, ἔστω καὶ ἐπινοημένου, ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας—, ἐκεῖνο ποὺ ἔμενε ὡς ἐντύπωση στὸν κόσμο τῶν ἀναγνωστῶν ὅσο βέβαια καὶ στὸ περιβάλλον τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ γένους ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἕλληνας σοφὸς ἐπικροτώντας δημόσια τὴ μουσικὴ μεταρρύθμιση τιμοῦσε τὸ Πατριαρχεῖο ὡς προνοητὴ σημαντικῶν τομέων τῆς παιδείας, ὅπως ἡ μουσικὴ τέχνη.

Ἀπὸ τὴν πλευρά του καὶ ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» θὰ συνέχιζε νὰ φιλοξενεῖ εἰδήσεις γιὰ τὴν πρόοδο, διάδοση καὶ στερέωση τοῦ νέου συστήματος. Ἔτσι τὴν ἴδια αὐτὴ χρονιά, τὸ 1817, θὰ δημοσίευε μιὰ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἐμπνευστῆ καὶ βασικοῦ δημιουργοῦ του Χρύσανθου πρὸς τὸν ἀπόφοιτο τοῦ μουσικοῦ σχολείου ἱεροδιάκονο Γρηγόριο (τὸν Χίο), διδάσκαλο ἤδη τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου στὸ Ἰάσι,[50] ἐνῶ στὶς σελίδες τοῦ περιοδι-

---

ὑποταγὴ στὸν πατριάρχη οὔτε κὰν ἀνάμειξη τοῦ ὀνόματός του στὶς συζητήσεις στὸ πατριαρχικὸ περιβάλλον, γιὰ νὰ φτάσει στὶς 10.7.1816 μὲ ἀφορμὴ τὶς προκηρύξεις γιὰ τὴ μουσικὴ μεταρρύθμιση στοὺς ἀπαξιωτικοὺς χαρακτηρισμοὺς πρὸς τὸ πρόσωπό του. Γιὰ τὸ ποιά ἐπίδραση εἶχε στὸν ψυχικὸ κόσμο τοῦ Κοραῆ καὶ τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ τοῦ 1815 ἡ περιπέτεια αὐτὴ βλ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ. Β΄, σ. XXII.

48. *Ὅ.π.*, σ. 464.

49. Βλ. καὶ σημ. 6. Πβ. Χάρης Ξανθουδάκης, «Ὁ Κοραὴς καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσική», *ὅ.π.*, σ. 47.

50. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1817, σ. 225-226. Νὰ προσεχτεῖ ἰδιαίτερα ἡ παρότρυνση

κοῦ, ἐπίσης τὸ 1817, σ' ἕνα δημοσίευμα μὲ τίτλο «Μουσικὴ» θὰ καταχωριστοῦν διοχετευμένες ἀπὸ τὸν Χρύσανθο οἱ ἐρωταποκρίσεις ἐπὶ τῶν θεμάτων στὰ ὁποῖα ἐξετάστηκαν οἱ μαθητὲς τοῦ σχολείου τὸ 1816.[51] Δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1819, δημοσιευόταν στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» προκήρυξη τοῦ Πέτρου Ἐφέσιου γιὰ τὴν ἑτοιμαζόμενη ἔκδοση τοῦ *Ἀναστασιματαρίου* του κατὰ τὴ νέα μέθοδο στὸ νεοσύστατο μουσικὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου ὁ συνθέτης καὶ διδάσκαλος τοῦ ἐκεῖ Ἡγεμονικοῦ μουσικοῦ σχολείου θύμιζε τὸ ἱστορικὸ τῆς μεταρρύθμισης —εἶχε φοιτήσει καὶ αὐτὸς στὴν Κωνσταντινούπολη— καὶ ὑπογράμμιζε τὴν ἀνάγκη πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἔντυπων μουσικῶν βιβλίων ὕστερα ἀπὸ τὴ χάραξη καὶ κατασκευὴ τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τῆς νέας σημειογραφίας.[52]

Ἂν ἡ ἐφεύρεση τῶν τριῶν διδασκάλων ἀναδείχτηκε καὶ στηρίχτηκε μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τοὺς φορεῖς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὡς πρόδρομη ἔκφραση μελλοντικῶν ἐπιτευγμάτων, τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο ἀναμενόταν νὰ εἶναι ὁ ἑπόμενος σταθμὸς στὴν πορεία τῶν μουσικῶν πραγμάτων στὴν Ἑλλάδα συνδεόταν μὲ τὴ μουσικολογικὴ ἔρευνα, θεωρητικὴ καὶ ἱστορική, πού, ὅπως εἴδαμε, εἶχε προαναγγελθεῖ ἀνεπίσημα μέσα ἀπὸ τοὺς διαύλους τῆς ἐπιστολικῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ Κωνσταντινούπολης, Βιέννης καὶ Παρισιοῦ, καὶ στὴν πραγμάτωση τῆς ὁποίας εἶχαν στέρξει νὰ συμβάλουν ἀνυστερόβουλα καὶ χωρὶς ἐπιφυλάξεις τόσο ὁ Κοραὴς μὲ τὴ βιβλιογραφική του συνδρομὴ ὅσο καὶ ὁ Ζηνόβιος Πὼπ μὲ τὶς ἀντίστοιχες δημοσιεύσεις του στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» καὶ τὰ ἐρεθίσματα ποὺ πρόσφερε στοὺς καταγινόμενους σ' αὐτὴν ἐρευνητὲς μεταφράζοντας τὶς μελέτες εὐρωπαίων παιδαγωγῶν καὶ φιλοσόφων τοῦ ἀναστήματος τοῦ J. G. Sulzer πάνω σὲ θεωρητικὰ καὶ ἱστορικὰ ζητήματα τῆς μουσικῆς.[53]

τοῦ Χρύσανθου «μηδόλως προσέχειν μελωδίαις ἀλλοεθνέσι καὶ ξέναις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας».

51. *Ὅ.π.*, σ. 431-433. Πβ. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ "Μεγάλου Θεωρητικοῦ" τοῦ Χρυσάνθου», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 11 (1974) —Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά—, σ. 319.

52. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1819, σ. 610-613. Παρόμοια καὶ στὰ προλεγόμενα τοῦ *Νέου Ἀναστασιματαρίου* (1820), βλ. Γεώργιος Γ. Λαδάς, *Τὰ πρῶτα τυπωμένα βιβλία Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1978, σ. 11-12.

53. Ἔχει εἰκάσει σωστὰ ὁ Γιάννης Πλεμμένος ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μετάφραση (γρ. καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ) τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ἦταν ἀφιερωμένη στὸν Χρύσανθο τὸν ἐκ Μαδύτων, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο*, ὅ.π., σ. 169.

Πιὸ πέρα ἀπὸ τὸ ἐπινόημα τῆς τεχνικῆς μεταρρύθμισης, τῆς ἁπλοποίησης δηλαδὴ τῆς γραφῆς τῶν συμβόλων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρασημαντικῆς πρὸς διευκόλυνση τῆς ἐκμάθησής της,[54] ἀπότοκο μακρᾶς ἀναζήτησης καὶ κόπου, τώρα στὰ διάφορα στάδια τῆς προγραμματισμένης νὰ ἐκπονηθεῖ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας θὰ ἔπρεπε νὰ διερευνηθεῖ ἡ ἐσώτερη δομὴ τῆς ἀσματικῆς τέχνης τῆς Ἐκκλησίας, νὰ ἐξεταστοῦν δηλαδὴ καὶ ἀναλυθοῦν μὲ συγκριτολογικὰ ἐργαλεῖα τὰ συστατικά της, ἠχοχρώματα καὶ ρυθμοί, ὅπως εἶχαν διαμορφωθεῖ καὶ ἐξελιχθεῖ μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες καὶ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ βέβαια ἡ παρουσία καὶ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν πρόοδο τῆς μουσικῆς γνώσης, δημιουργίας καὶ παιδείας διαχρονικά.

Ὁ μόχθος τοῦ διαχειριστῆ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἔρευνας γνωρίζουμε ὅτι εἶχε αἴσια ἔκβαση ἀλλὰ τὸ τελικὸ προϊόν της ἄργησε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας· αὐτὸ ἔγινε δυνατὸ μόλις τὸ 1832 στὴν Τεργέστη καὶ ἡ ἔκδοση ποὺ τὸ διέσωσε ἔφερε τὸν τίτλο *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διρραχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου.* Ὡς τότε ὅμως οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα οὔτε ἡ πορεία τῆς ἔρευνας εἶχαν ἀπασχολήσει τὶς σελίδες τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Κοραῆ —μὲ τὸν πρόωρο θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου Βασιλείου στὴν Τεργέστη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1818 οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη εἶχαν πλέον ἀραιώσει—, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς ἦταν ἐνήμερος γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴν ἰδιότητα τοῦ λογίου ποὺ εἶχε ἐπωμιστεῖ τὴ διεξαγωγή της χάρις στὶς μέχρι τὸ 1818 ἐπιστολικές του ἀνταλλαγὲς μὲ τὸν φίλο καὶ συνεργάτη του τῆς Βιέννης. Ἡ συμπερίληψη ἄλλωστε τοῦ Χρύσανθου, ἱεροδιάκονου καὶ μετέπειτα ἀρχιμανδρίτη, στὴν τριάδα τῶν μουσικῶν μεταρρυθμιστῶν καὶ τὸ ἐπιστημονικό του πορτραῖτο ὅπως διαγραφόταν στὶς πατριαρχικὲς ἐγκυκλίους τοῦ 1815, πρέπει νὰ εἶχαν ἐπιπρόσθετα πείσει τὸν σοφὸ τοῦ Παρισιοῦ γιὰ τὴν καταλληλότητα καὶ ἀξιοσύνη τοῦ μελετητῆ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς παράδοσης, ἑνὸς μελετητῆ ποὺ διέθετε ἀπολύτως τὰ ἐφόδια ὅσα ὁ ἴδιος εἶχε προσδιορίσει ἀπαραίτητα γιὰ ἕνα παρόμοιο ἐγχείρημα (εὐρύτερη μουσικὴ παιδεία, ἑλληνομάθεια, τουλάχιστο γαλλομάθεια).

Λίγο ἀργότερα ὅμως, τὸ 1821, προφανῶς πρὶν ξεσπάσει ὁ ἐπαναστατικὸς βρασμὸς τῶν Ἑλλήνων, θὰ δοκίμαζε ἀσφαλῶς μεγάλη ἔκπληξη

54. Γιὰ τὰ τεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μεταρρύθμισης βλ. Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ 1814», *Μουσικολογία* 1 (1985), 14-15.

ἂν μάθαινε —θεωρῶ πολὺ πιθανὸ τὸ νέο νὰ εἶχε φτάσει ὡς τὸ σπουδαστήριό του— ὅτι ἀπὸ τυπογραφεῖο τοῦ Παρισιοῦ κυκλοφοροῦσε ἕνα μικρὸ ἐγχειρίδιο 56 σελίδων στὸ ὄνομα τοῦ Χρύσανθου μὲ τίτλο *Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ Θεωρητικὸν καὶ Πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, ποὺ ἀποτελοῦσε ἐπιτομὴ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀνέκδοτης τότε ἐρευνητικῆς ἐργασίας τοῦ λόγιου ἀρχιμανδρίτη καὶ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ συμβάλει δραστικὰ στὴν ἐξάπλωση καὶ ἐπιβολὴ τῆς νέας μεθόδου.[55] Καὶ θὰ ἦταν ἀκόμη μεγαλύτερη ἡ ἔκπληξή του ὅταν θὰ διάβαζε στὴν προσφώνηση τοῦ ἐπιμελητῆ τοῦ βιβλίου Α. Θάμυρη, μαθητῆ τοῦ μουσικοῦ σχολείου, πρὶν αὐτὴ ἐξοβελιστεῖ ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιο, ἀναφορές, σὲ σχέση μὲ τὴ μουσικὴ μεταρρύθμιση, γιὰ τὴν «εἴσοδο τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἑλλάδα» καὶ διακηρύξεις παιδαγωγικῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε διατυπώσει στοὺς «Αὐτοσχέδιους στοχασμούς» του γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴ γλώσσα, μὲ ὀνομαστικὴ μάλιστα μνημόνευση τοῦ συντάκτη τους.[56]

Ὅπως καὶ νᾶναι, τὸ «Μεγάλο Θεωρητικὸ» ὁλοκληρωμένο πλέον γνωρίζουμε ὅτι παραδόθηκε ἀπὸ τὸν συντάκτη του τὸ 1820, πρὶν ἀναχωρήσει γιὰ τὸ Δυρράχιο ἀρχιεπίσκοπος πλέον τῆς πόλης αὐτῆς, στὸν μαθητή του στὸ μουσικὸ σχολεῖο Παναγιώτη Πελοπίδη, ποὺ τὸ ἐξέδωσε στὴν Τεργέστη δώδεκα χρόνια ἀργότερα. Ἡ νεώτερη ἔρευνα ἐντόπισε καὶ ἕνα χειρόγραφο, τὸ μοναδικὸ μέχρι στιγμῆς, τοῦ ἔργου, αὐτόγραφο

55. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν Ἅλωση (1453-1820). Σχεδίασμα ἱστορίας*, Ἀθήνα 1999, σ. 98-99, 166-167. Στὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου βοήθησε ἕνας λόγιος τοῦ Παρισιοῦ μὲ σπουδὲς μουσικές, ποὺ ἀνῆκε στὸ ἰδεολογικὸ στρατόπεδο ὄχι ὅμως τότε καὶ στὸν στενὸ κύκλο τοῦ Κοραῆ, ὁ Κωνσταντίνος Νικολόπουλος καθὼς καὶ ὁ M. Léger, συνεργάτης τῆς τυπογραφίας τῶν Didot, οἰκείων φίλων τοῦ ἕλληνα σοφοῦ, βλ. Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρρύθμιση», ὅ.π., σ. 16, καὶ Ἡ ἴδια, *Ἔντεχνη ἑλληνικὴ μουσικὴ στοὺς νεότερους χρόνους*, Ἀθήνα 2006, σ. 36. Ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν δύο ἐνισχύει τὴν εἰκασία γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ ἐκδοτικοῦ νέου στὸ κοραϊκὸ περιβάλλον.

56. Τὸ παράθεμα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Θάμυρης («μήτ' ἐπιστήμη, μήτε τέχνη οὐδεμία, δύναται ἢ νὰ παραδοθῇ μὲ εὐκολίαν ἢ νὰ ἔλθῃ εἰς τελειότητα χωρὶς τὴν χειραγωγίαν τῆς φιλοσοφίας») προερχόταν ἀπὸ τὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τοῦ *Προδρόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης* (1805), βλ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ. Α΄, σ. 178. Ὁ Γ. Γ. Λαδάς, *ὅ.π.*, σ. 19-26, ἀναδημοσίευσε τὴν προσφώνηση τοῦ Θάμυρη ἀπὸ σωζόμενο ἀντίτυπο τοῦ πρώτου tirage τῆς ἔκδοσης τοῦ βιβλίου. Ὁ ἐν συνεχείᾳ ἐξοβελισμός της ἀποδίδεται στὴν ὑπερβολικὴ αὐστηρότητα μὲ τὴν ὁποία ὁ συντάκτης της ἀντιμετώπισε τοὺς διδασκάλους τῆς παλαιᾶς μεθόδου. Μήπως ὅμως συνέβαλε σ' αὐτὸ καὶ ἡ προοδευτικότητα τῶν ἰδεολογικῶν θέσεών του;

τοῦ Χρύσανθου, ἐκπονημένο ὕστερα ἀπὸ αἴτημα τοῦ συνδιδασκάλου του Γρηγόριου Λαμπαδάριου γιὰ διδακτικὴ χρήση καὶ χρονολογημένο 2 Σεπτεμβρίου 1816.[57] Χάρις στὴν πρόσφατη ὁλικὴ δημοσίευσή του (καὶ σὲ ἠλεκτρονικὴ μορφὴ) σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὸ κείμενο τῆς ἔκδοσης τοῦ 1832[58] μπορεῖ κανεὶς νὰ διαπιστώσει τὶς διαφορές του ἀπὸ τὴν τελευταία τόσο ὡς πρὸς τὴ διάταξη τῆς ὕλης ὅσο καὶ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ διατύπωση τῶν κεφαλαίων, οἱ ὁποῖες ὀφείλονταν ἄλλοτε σὲ ἑκούσιες παραλείψεις τοῦ συγγραφέα (στὸ χειρόγραφο) καὶ ἄλλοτε σὲ παρεμβάσεις τοῦ ἐκδότη Π. Πελοπίδη (στὸ τυπωμένο κείμενο). Ἀνάμεσα λοιπὸν στὶς δύο χρονολογίες, Σεπτέμβριος 1816 καὶ 1820, τὸ σύγγραμμα πῆρε τὴν ὁριστική του μορφὴ χωρισμένο σὲ δύο μέρη, στὸ θεωρητικὸ καὶ πρακτικὸ ἀφενὸς καὶ στὸ ἱστορικὸ ἀφετέρου («Ἀφήγησις περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς μουσικῆς»).

Εἴδαμε ὅτι ἡ κινητοποίηση τοῦ Κοραῆ καὶ τοῦ Πὼπ νὰ προσφέρουν τὰ ἐπιστημονικὰ φῶτα τους γιὰ τὴν προώθηση τῆς ἔρευνας μὲ ἀποστολὲς βιβλιογραφικῶν ὑποδείξεων καὶ μουσικῶν καὶ φιλολογικῶν βοηθημάτων χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1815 ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1816. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Χρύσανθος τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1816, ποὺ ἑτοίμασε τὸ ἀντίγραφο τοῦ πονήματός του, εἶχε ἤδη στὰ χέρια του τὰ δείγματα τῆς γενναιοδωρίας τῶν δύο λογίων. Πραγματικὰ τὸ αὐτόγραφο ἔρχεται νὰ διαφωτίσει ἀλλ' ὡς ἕνα βαθμὸ τὰ σχετικὰ ζητήματα. Ὁ συγγραφέας στὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» μνημονεύει δύο φορὲς τὴ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» χωρὶς ὅμως παραπεμπτικὰ στὸν οἰκεῖο τόμο τοῦ περιοδικοῦ[59] —οἱ ἀναφορὲς ἔχουν ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸ ἔντυπο—, ἐνῶ ἡ περίεργη ἀπουσία τοῦ ὀνόματος τοῦ Sulzer, τοῦ συγγραφέα τοῦ καταχωρισμένου ἐκεῖ μελετήματος, ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους φιλολόγους, φιλοσόφους καὶ μουσικούς, ἐκδότες συγγραμμάτων μουσικοθεωρητικοῦ ἐνδιαφέροντος, τοὺς ὁποίους ἀπαριθμεῖ ὁ Χρύσανθος στὸ κείμενό του —ἀπαρίθμηση κοινὴ καὶ στὶς δύο ἐκδοχὲς τοῦ ἔργου— τώρα πλέον

57. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ "Μεγάλου Θεωρητικοῦ"...», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 11 (1974), 315-319. Τὸ χειρόγραφο εἶχε περιγράψει χωρὶς ὅμως νὰ ταυτίσει τὸν γραφέα του ὁ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος, «Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Σχολῆς Δημητσάνης», *ΕΕΒΣ* 22 (1952), 200-201.

58. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων. Τὸ ἀνέκδοτο αὐτόγραφο τοῦ 1816. Τὸ ἔντυπο τοῦ 1832*, Κριτικὴ ἔκδοση ὑπὸ Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου, Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, 2007.

59. *Ὅ.π.*, σ. 96, 97.

γνωρίζουμε ὅτι εἶχε τὴν ἐξήγησή της. Ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν καταρτίστηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀλλὰ ἀντλήθηκε ἀπὸ τὸ λῆμμα «Musique», ὑπογραμμένο ἀπὸ τὸν J. J. Rousseau, τῆς γαλλικῆς *Encyclopédie*, πηγῆς σὲ πολλὰ τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ».[60] Ὁπωσδήποτε, προκειμένου ὁ συντάκτης του νὰ ἀνταποδώσει τὴν ὑποστήριξη τοῦ ἕλληνα λογίου τῆς Βιέννης στὴν ἐρευνητικὴ προσπάθειά του —ἦταν ἀσφαλῶς πληροφορημένος γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ἀνώνυμου συνεργάτη τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ»— θὰ αἰσθανόταν τὴν ἀνάγκη ὁλοκληρώνοντας τὴ συγγραφή του νὰ πολλαπλασιάσει τὶς παραπομπὲς στὴ *Μετρικὴ* σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνες τοῦ αὐτογράφου, παραπομπὲς κάπως ἀνορθόδοξα διατυπωμένες, ἀφοῦ σ' αὐτὲς δὲν δηλώνεται ὁ τίτλος παρὰ μόνο τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα καὶ οἱ σχετικὲς σελίδες τοῦ ἔργου (πρακτικὴ ποὺ τηρήθηκε καὶ σὲ ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις).[61]

Γιὰ τὴ συμβολὴ ἀντίστοιχα τοῦ Κοραῆ ὑπάρχουν ἄραγε ἔστω καὶ ἔμμεσες νύξεις στὸ χειρόγραφο ἢ τὸ ἔντυπο; Ἔλαβε ὁ Χρύσανθος ὑπόψη τὸν βιβλιογραφικὸ ὁδηγό του μὲ τὶς χρήσιμες γιὰ τὴν ἔρευνα μουσικὲς ἐκδόσεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴ σύγχρονη ἐποχή; Ἔφτασαν στὰ χέρια του οἱ τρεῖς τόμοι ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ τὸ Παρίσι στὸν Ἀλ. Βασιλείου καὶ προορίζονταν γι' αὐτόν; Ἡ βιβλιογραφία ποὺ συνέταξε ὁ Κοραὴς στὶς ἀρχὲς Ἀπριλίου τοῦ 1815 εἶχε προηγηθεῖ κατὰ ἐννέα μῆνες τῆς ἀντίστοιχης τοῦ Ζ. Πώπ, ἀλλὰ φαίνεται ἀπίθανο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔλευση τῆς κοραϊκῆς συνδρομῆς ὁ συγγραφέας νὰ ἀγνοοῦσε τὶς πηγὲς ποὺ ἔπρεπε νὰ συμβουλευτεῖ ἢ νὰ ἦταν στερημένος ἀπὸ εἰδικὰ βοηθήματα γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ μουσικοῦ φαινομένου. Ἀλλιῶς θὰ ἔπρεπε νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἕως τὰ μέσα τοῦ 1815 δὲν εἶχε ξεκινήσει ἀκόμη τὴν ἔρευνά του, κάτι ποὺ μὲ βάση τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα ἀποκλείεται νὰ ἔχει συμβεῖ.[62] Ἀπὸ τὴν ξενόγλωσση πάλι βιβλιογραφία, τὰ ἔργα ποὺ θὰ μποροῦσε

---

60. Χάρης Ξανθουδάκης, «Τὸ *Μέγα Θεωρητικὸν* τοῦ Χρυσάνθου καὶ οἱ γαλλικὲς πηγές του», στὸν παρόντα τόμο τοῦ *Ἐρανιστῆ*, σ. 162 ἑπ. Ὁρισμένα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ καταλόγου (Marsenne, Burette, Valgulio, Wallis, Doni) ἀνιχνεύονται καὶ στὴ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ».

61. Ὅπως π.χ. στὶς παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Ἄνθιμου Γαζῆ. Ἄλλοτε αὐτὲς ἀφοροῦν τὸ τρίτομο *Λεξικὸν Ἑλληνικόν*, Βενετία 1809-1816, καὶ ἄλλοτε τὴ δίτομη *Βιβλιοθήκη Ἑλληνική*, Βενετία 1807. Παρόμοιες καὶ ἄλλες συγγραφικὲς ἀσυνέπειες παρατήρησε ἤδη ἡ Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρρύθμιση», *ὅ.π.*, 19.

62. Ὁ Μανόλης Χατζηγιακουμὴς τοποθετεῖ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου στὰ χρόνια 1814-1815 ἢ καὶ 1813-1814, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ "Μεγάλου Θεωρητικοῦ"...», *Ὁ Ἐρανιστής*, ὅ.π., 320.

νὰ χρησιμοποιήσει ἦταν μονάχα αὐτὰ τῶν γάλλων συγγραφέων —δὲν φαίνεται νὰ γνώριζε ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες. Ἑπομένως μὲ ἱκανοποίηση θὰ εἶχε ὑποδεχτεῖ τὴν ἀποστολὴ τῶν τριῶν τόμων μὲ τὰ κείμενα τοῦ Pierre-Joseph Roussier (Ὑπόμνημα περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων), τοῦ Charles-Henri de Blainville (Γενικὴ ἱστορία τῆς μουσικῆς) καὶ τοῦ Guillaume André Villoteau (Περὶ τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς, στὸν τόμο τῆς *Description de l'Égypte*). Ἂν γιὰ τὰ δύο πρῶτα λείπουν πρὸς τὸ παρὸν οἱ μαρτυρίες ποὺ θὰ μᾶς ἔπειθαν ὅτι χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν Χρύσανθο, γιὰ τὸ δημοσίευμα τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς, ποὺ μὲ τόσο κόπο εἶχε ἀναζητήσει καὶ βρεῖ τελικὰ ἀντίτυπό του στὸ Παρίσι ὁ Κοραής, διαθέτουμε ξεκάθαρη καὶ ἄμεση ἀπόδειξη ὅτι ἀποτέλεσε ἕνα ἀπὸ τὰ ξενόγλωσσα βοηθήματα τῆς σύνταξης τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ». Σὲ μιὰ ὑποσημείωση, ἐνταγμένη μόνο στὸ ἔντυπο τοῦ 1832, ὅπου τεκμηριώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὑπῆρξε «ὁ ἀρχαιότερος διδάσκαλος καὶ πρωτουργὸς τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», ὁ Χρύσανθος μεταφέρει αὐτούσιο, στὸ γαλλικὸ δηλαδὴ πρωτότυπο, τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν τόμο ποὺ τοῦ ἔστειλε ὁ Κοραής, αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ σχεδὸν πλήρη βιβλιογραφικὴ σαφήνεια: «pag. 786. De l'etat actuel de l'art Musical en Egypte par M. Villoteau».[63] Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τὶς ἐλάχιστες παραπομπές, τὴ μοναδικὴ πάντως στὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ ἔργου, ποὺ φανερώνει χρήση ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας. Βέβαια κατὰ πόσο καὶ σὲ ποιά ἔκταση ὁ Χρύσανθος ἀξιοποίησε καὶ σὲ ἄλλα κεφάλαια τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» τὸ πλούσιο ὑλικὸ τοῦ ὑπομνήματος «De la musique grecque moderne» τοῦ Villoteau, δημοσιευμένου στὸν παραπάνω τόμο τῆς *Description de l'Égypte,* μένει νὰ ἀποδειχθεῖ μελλοντικὰ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν εἰδικῶν μελετητῶν.

Τὸ 1832, χρονιὰ ποὺ τυπώθηκε τὸ μουσικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Χρύσανθου, ὁ γέροντας τοῦ Παρισιοῦ ἦταν ἀκόμη στὴ ζωὴ μὲ ζωηρότητα πνεύματος, ἀδιάκοπη συγγραφικὴ δραστηριότητα καὶ διόλου μειωμένη διάθεση γιὰ ἐπιστολικὴ ἐπικοινωνία, ἀλλὰ καὶ ἐγρήγορση γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἑλληνισμοῦ ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν κατάκτηση τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν ὅδευση πρὸς τὴ δημιουργία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Δὲν γνωρίζουμε ἂν ἔλαβε γνώση τῆς κυκλοφορίας τοῦ βιβλίου, μολονότι θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ εἶχε διαβιβάσει τὴν πληροφορία ἕνας ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ», ὁ τεργεστινὸς ἔμπορος Ἰάκωβος

63. *Θεωρητικὸν Μέγα...*, ὅ.π., σ. XXXIII.

Ρώτας[64] ποὺ εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου στὴ θέση τοῦ στενοῦ συνεργάτη καὶ διαχειριστῆ τῶν ἐκδοτικῶν του ὑποθέσεων. Στὰ περιεχόμενα πάντως δὲν ὑπῆρχε οὔτε ὑπαινιγμὸς γιὰ τὴ συμπαράσταση τοῦ Κοραῆ στὴ συγγραφή του, ἐκτὸς καὶ ἂν ἡ εὔφημη μνεία τοῦ ὀνόματος καὶ τῶν παιδαγωγικῶν ἰδεῶν του στὴν προσφώνηση τῆς *Εἰσαγωγῆς* τὸ 1821, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπάλειψή της, ὑποδήλωνε τὴν ἔκφραση εὐχαριστιῶν ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέα μέσω τοῦ μαθητῆ του Θάμυρη, ἐπιμελητῆ τῆς ἔκδοσης. Τὸ «Μέγα Θεωρητικὸ» ἐκδόθηκε ἐπίσης χωρὶς πρόλογο τοῦ Χρύσανθου, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθοῦσε νὰ ποιμαίνει τὴν ἐπισκοπὴ Δυρραχίου καὶ θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ εἶχε ζητηθεῖ νὰ ἀφηγηθεῖ ὁ ἴδιος τὸ ἱστορικὸ τῆς μεταρρύθμισης καὶ τῆς ἱστορικοθεωρητικῆς πλαισίωσής της ἐγκυρότερα ἀπὸ τὸν Π. Πελοπίδη. Ἐξάλλου ἀπὸ τὶς σελίδες του εἶχε ἀφαιρεθεῖ κάθε νύξη σὲ τίτλους ποὺ θύμιζαν τὸ προεπαναστατικὸ κίνημα τῶν φώτων, ὅπως τὸ περιοδικὸ «Λόγιος Ἑρμῆς», ἄγνωστο ἂν μὲ τὴ θέληση τοῦ ἴδιου τοῦ Χρύσανθου ἢ μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἐκδότη του, ἐνῶ δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ ἀσάφεια ἢ ἡ συγκαλυμμένη μορφὴ τῶν περισσότερων ἀναφορῶν στὴ μουσικὴ βιβλιογραφία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ ὀφειλόταν σὲ πρόθεση τοῦ συγγραφέα ἢ σὲ ἀτελὴ συντακτικὴ διατύπωση, σὰν νὰ μὴν εἶχε δηλωθεῖ καθαρὰ στὴν πατριαρχικὴ προκήρυξη τοῦ 1815 ἡ συνομιλία τοῦ Χρύσανθου μὲ τὰ κείμενα τῶν εὐρωπαίων θεωρητικῶν τῆς μουσικῆς. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀποκρύψεις μᾶς κάνουν νὰ ἀναρωτιόμαστε μήπως τελικὰ πρέπει νὰ ἀναχθοῦν ὄχι μόνο στὰ συντηρητικὰ ἀντανακλαστικὰ τοῦ χώρου τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ στὸ γενικότερο κλίμα ἀνάσχεσης τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ στὴ μετεπαναστατικὴ περίοδο.[65]

Ὡστόσο στὴν περίπτωση ποὺ ὁ Κοραὴς εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἐντρυφήσει στὰ περιεχόμενα τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ», ποιές θὰ ἦταν οἱ ἀντιδράσεις του ἀπέναντι στὸ συνολικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνας στὴν ὁποία εἶχε ἀναμιχθεῖ μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἐθελοντῆ ἐπιστημονικοῦ συμβούλου; Ἀνταποκρινόταν ἄραγε στὶς προσδοκίες του καὶ στὰ μέτρα τῶν

64. *Ὅ.π.*, σ. LXII.

65. Βλ. τὶς βασικὲς μελέτες γιὰ τὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ τῶν Κ. Θ. Δημαρᾶ, Πασχάλη Κιτρομηλίδη κ.ἄ. Οἱ ἀποκρύψεις βέβαια ἀφοροῦσαν καὶ ἄλλες πλευρὲς τῶν περιεχομένων τῆς ἔκδοσης τοῦ 1832. Ἀποσιωπήθηκε π.χ. ἐκεῖ ὅτι συντάκτης τοῦ ἀλφαβητικοῦ καταλόγου «τῶν διδασκάλων καὶ μελωδῶν» στὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ ἔργου, σ. XXXIII κ.ἑ., ἦταν ὁ πρώην Τήνου Κύριλλος Μαρμαρηνὸς κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Χρύσανθου στὸ αὐτόγραφο τοῦ 1816, Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, *ὅ.π.*, σ. 321 καὶ Γεώργιος Ν. Κωνσταντίνου, *Θεωρητικὸν Μέγα*, ὅ.π., σ. 100.

ἐπιστημονικῶν του κριτηρίων; Ξέροντας τὴν αὐστηρότητά του ἀπέναντι στὶς συγγραφικὲς ἐπιδόσεις τῶν ὁμογενῶν του, ἀσφαλῶς θὰ εἶχε νὰ διατυπώσει παρατηρήσεις σὲ ἐπιμέρους πτυχὲς τῆς διαπραγμάτευσης, ὅμως θὰ ἔδειχνε τελικὰ κατανόηση γιὰ τὶς ὅποιες ἀδυναμίες της, μιὰ καὶ ἀφενὸς θὰ βεβαιωνόταν ὅτι εἶχε ἀξιοποιηθεῖ ὁπωσδήποτε ἡ προσωπική του συνδρομὴ στὴν ὑποβοήθηση τῆς ἔρευνας καὶ ἀφετέρου τὸ κριτήριο ποὺ θεωροῦσε μεῖζον στὸν χειρισμὸ ἑνὸς τέτοιου θέματος, ἡ μέσω τῆς ἐφαρμογῆς συγκριτικῶν μεθόδων ἀνάδειξη τῶν σχέσεων ἀρχαίας καὶ νεοελληνικῆς μουσικῆς καὶ τῶν διαφορῶν μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δυτικῆς μουσικῆς ἔκφρασης, εἶχε οὐσιαστικὰ πραγματωθεῖ κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ μελετώμενου ἀντικειμένου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἀξιολογοῦσε τὴ συγγραφὴ τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» ὡς ἀπόρροια καὶ ἐπίτευγμα τοῦ πνευματικοῦ ὀργασμοῦ ποὺ εἶχε ἐκδηλωθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση γιὰ τὴν ἀνανέωση τοῦ περιεχομένου τῆς παιδείας καὶ τῶν μεθόδων προσέγγισης τῶν ἐπιμέρους ἐκφάνσεών της, ἀναγνωρίζοντας στὸ ἔργο τοῦ Χρύσανθου τὶς ἀρετὲς τὶς ὁποῖες περιέγραψε ἕνας νεώτερος ἔγκυρος μελετητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς ἀπὸ τὶς σελίδες αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ περιοδικοῦ: «Πρόκειται γιὰ βιβλίο μνημειῶδες καὶ κλασικὸ στὸ εἶδος του. Ἡ αὐστηρὴ ἐπιστημονική του συγκρότηση, ἡ ἰσορροπία στὴ δομὴ καὶ τὴ σύνθεση, ἐπίσης ἡ βαθιὰ καὶ εὐμέθοδη γνώση τοῦ θέματος, προπάντων ἡ ὁλοκληρωμένη σύλληψη τοῦ ἐπαναστατικοῦ γιὰ τὴν ἐποχή του νέου μουσικοῦ συστήματος, ὅλα αὐτὰ ἐξακολουθοῦν νὰ κάνουν τὸ ἔργο μοναδικὸ καὶ πάντα ἐπίκαιρο».[66]

II

«Εἰς ἀνατροφὴν πτωχῶν παιδίων συμβουλεύω Μουσικὴν» (1821)

Ἡ Ἐπανάσταση, ἡ «ἀπροσδόκητος μεγάλη κίνησις τῶν Ἑλλήνων» γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας τους, διακύβευε ἤδη τὸ ὅραμά της στὰ πεδία τῶν μαχῶν, καὶ ὁ Κοραὴς σὲ ἡλικία ἑβδομηντατριῶν ἐτῶν, ἀνήμπορος νὰ σπεύσει νὰ καταταγεῖ στὶς τάξεις τῶν ἐνόπλων ἀγωνιστῶν («εἴκοσι ἔτη ἡλικίας ὀλιγώτερα ἂν εἶχα, οὔτε θεοὶ οὔτε δαίμονες ἤθελαν μ' ἐμποδίσειν» ἔγραφε τὸν Μάιο τοῦ 1821),[67] ἅρπαξε τὸ ὅπλο ποὺ ἤξερε νὰ

66. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, *ὅ.π.*, σ. 322.

67. Ἐπιστολὴ πρὸς Παντολέοντα Βλαστὸ 23.5.1821, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Δ΄, σ. 285.

χρησιμοποιεῖ καλά, τὴ γραφίδα τοῦ κοντυλοφόρου, προκειμένου νὰ συμβάλει στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν οἰκοδόμηση καὶ στερέωση τῆς ἐλεύθερης πολιτείας ποὺ ὅλοι ὁραματίζονταν, ἀγώνα κατὰ τὴ γνώμη του δυσκολότερο ἀπὸ τὸν ἀπελευθερωτικό, καὶ στρατεύτηκε σ' αὐτόν, μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν ἐγκυρότητα ποὺ τοῦ ἐπέτρεπε ἡ οἰκείωσή του μὲ τὶς πολιτικὲς θεωρίες τῶν ἀρχαίων καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ βιαζόταν νὰ φανεῖ χρήσιμος στὴν πατρίδα του πρὶν τὸν προλάβουν οἱ ἐξελίξεις τῶν πραγμάτων».[68] Τὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλη (1821) ἀποτέλεσαν πρόσφορο ἔδαφος ὄχι μόνο γιὰ θεωρητικὲς ἀναλύσεις μὲ ὁδηγὸ τὸν σταγειρίτη φιλόσοφο καὶ τοὺς σύγχρονους εὐρωπαίους στοχαστὲς γύρω ἀπὸ πολιτικοκοινωνικὲς ἔννοιες συνυφασμένες μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς εὐνομούμενης πολιτείας (πολιτικὴ ἐπιστήμη, εὐδαιμονία, ἀρετή, ἐλευθερία, νόμος, δικαιοσύνη, ἀτομικὸ καὶ κοινὸ συμφέρον κλπ.) ἀλλὰ συνάμα καὶ γιὰ ὑποδείξεις πολιτειακῶν, διοικητικῶν καὶ θεσμικῶν ρυθμίσεων ποὺ ἡ ἐφαρμογή τους θὰ διασφάλιζε τὴν ἐπιβίωση καὶ πρόοδο τῆς ἀνεξάρτητης κρατικῆς ὀντότητας ποὺ ἔμελλε νὰ συσταθεῖ. Ἡ σφαίρα τῆς παιδείας δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ ἔχει εἰδικὴ μεταχείριση στὴν παρέμβαση τοῦ σοφοῦ συντάκτη τῶν προλεγομένων, καθὼς στὴν ἐξάπλωση καὶ προαγωγή της στὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμὸ εἶχε ἀφιερώσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του καὶ γνώριζε ὅτι ἀπὸ τὴ μόρφωση τῆς νεότητας ἐξαρτιόταν κατὰ μεγάλο μέρος τὸ μέλλον τῆς ὑπὸ σχεδιασμὸ πολιτείας.

Στὴ σειρὰ τῶν μέτρων ποὺ πρότεινε ἦταν ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς μεθόδου, μόνα ἱκανὰ νὰ συμβάλουν στὴν καταπολέμηση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, ἡ ἐπαγγελματικὴ καὶ τεχνικὴ μαθητεία καὶ ἀπασχόληση τῶν νέων, ἡ σωματικὴ ἄσκηση καὶ ἡ μουσικὴ ἀγωγή.[69] Καὶ ἂν τὰ πρῶτα μέτρα θὰ εἶχαν ἀντίκρισμα στὸν περιορισμὸ τῆς ἀνισότητας στὴν κατανομὴ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς γνώσης, στὴν ἐνθάρρυνση τῆς ἐργασίας καθὼς καὶ στὴ διατήρηση τῆς πολεμικῆς ἑτοιμότητας στὶς αὐτοδιοικούμενες περιφέρειες τῆς πολιτείας, ἡ τελευταία πρόταση γιὰ εἰσαγωγὴ τῆς μουσικῆς στὸν κύκλο τῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς εἶχε νὰ κάνει ὄχι τόσο μὲ τὴν αἰσθητικὴ ἀποστολή της ὅσο μὲ τὶς παρεπόμενες ἐπιπτώσεις στὴ διάπλαση ἄξιων πολιτῶν: ἡ μουσικὴ διαμόρφωνε ἥμερους στὰ ἤθη καὶ τὴν ψυχὴ ἀνθρώπους, πολιτισμένους καὶ κοι-

68. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ. Β΄, σ. XXVIII.
69. *Ὅ.π.*, σ. 718 κ.ἑ.

νωνικοποιημένους, μὲ ὑψηλὰ ἰδανικὰ καὶ ἁρμονικὲς σχέσεις μεταξύ τους. Τὴν ὑποστήριξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ὁ Κοραὴς θὰ τὴν ἑδραίωνε καὶ πάλι στὰ κείμενα καὶ τὰ παραδείγματα τῆς ἀρχαιότητας, στοὺς σύγχρονους θεωρητικοὺς τῶν καλῶν τεχνῶν, ὅπως ὁ Charles Batteux, καὶ κυρίως στοὺς σπουδαίους παιδαγωγούς, ὅπως ὁ «σωκρατικὸς παιδευτὴς τῶν πτωχῶν παιδίων» Emm. Fellenberg, μαθητὴς τοῦ Pestalozzi.[70]

Ὡστόσο θὰ ἔσπευδε νὰ δώσει κάποιες ἐξηγήσεις γιὰ τὴν πρότασή του, γιὰ νὰ προλάβει ἀπορίες καὶ ἀσφαλῶς γιὰ νὰ μὴ τοῦ καταλογιστεῖ ὅτι βρισκόταν ἐκτὸς πραγματικότητας συμβουλεύοντας νὰ εἰσαχθεῖ στὰ σχολεῖα ἡ πολυτέλεια τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς κατὰ τὶς δύσκολες ἐκεῖνες ὧρες τῆς ἀνασυγκρότησης ἀπὸ τὶς κακοπάθειες καὶ τὶς ὑλικὲς καταστροφὲς τοῦ πολέμου τῆς ἐλευθερίας. Λοιπόν, ἐξηγοῦσε, δὲν πρότεινε «τὴν τελείαν καὶ πολυδάπανον μουσικήν», ἀλλὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς μουσικῆς γνώσης ποὺ κατεῖχαν τὰ φτωχὰ παιδιὰ κυρίως στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς παίζοντας τὴν παραδοσιακὴ λύρα καὶ τραγουδώντας τὰ τραγούδια τοῦ τόπου τους. Οἱ ἐκπαιδευτές τους μόνο δύο παρεμβατικὲς κινήσεις θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν: νὰ τοὺς διδάξουν «νὰ λυρίζωσιν ὀλίγον ἁρμονικώτερα» καὶ ἀντὶ γιὰ τὰ ἀνόητα καὶ πολλὲς φορὲς ἄσεμνα τραγούδια νὰ τοὺς μαθαίνουν ὕμνους στὸν θεὸ καὶ ἄσματα «ὁποῖα νὰ κρύπτωσιν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς τὸ κάλυμμα ἠθικήν τινα παραίνεσιν».[71] Μπορεῖ στὶς προτεινόμενες παρεμβάσεις νὰ διαφαίνεται ἀρνητικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ,[72] ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ὁ Κοραὴς ἤθελε νὰ δείξει ἐδῶ ἀφοροῦσε πρωτίστως τὸ ἐφαρμόσιμο τῆς πρότασής του, δηλαδὴ ὅτι ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὴν καθιέρωση στὰ σχολικὰ προγράμματα τοῦ μαθήματος τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς ὑπῆρχε χάρις στὴ ζωντανὴ ὀργανικὴ καὶ φωνητικὴ κληρονομιὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα οἱ μουσικοδιδάσκαλοι θὰ μποροῦσαν εὐκολότερα νὰ διδάξουν, μὲ τὸν ἴδιο ἐμπειρικὸ τρόπο τῆς ἐκμάθησης τῆς δημοτικῆς μουσικῆς, τοὺς νεαροὺς ὀργανοπαίκτες, ὅταν παίζουν ὁμαδικά, τὸ παίξιμό τους νὰ ἠχεῖ ἁρμονικότερα, δηλαδὴ

70. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὸ *Περὶ Μουσικῆς* τοῦ Πλουτάρχου, τὰ *Πολιτικὰ* τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πολύβιο (τὸ παράδειγμα ξανὰ τῶν Κυναιθέων τῆς Ἀρκαδίας), στὸ ἔργο τοῦ Batteux, *Les beaux arts réduits à un même principe* (1747) καὶ στὴ *Revue Encyclopédique* ἀπ' ὅπου μεταφράζεται ἕνα ἀπόσπασμα σχετικὸ μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Fellenberg ἱδρυτῆ τοῦ γεωργικοῦ σχολείου γιὰ φτωχὰ παιδιὰ στὴν Ὀφβύλη τῆς Ἐλβετίας, κοντὰ στὴ Βέρνη, γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς μουσικῆς στὸν χαρακτήρα τῶν νέων.

71. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., σ. 720.

72. Ἀλέξης Πολίτης, «Κοραὴς καὶ Φοριέλ», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 11 (1974), 286.

πολυφωνικότερα, κάνοντας τὴν ὑποτυπώδη συνήχηση ποὺ ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν αὐτοσχεδιαστικὴ ὀργανικὴ ἐκτέλεση τῶν λαϊκῶν σκοπῶν πιὸ αἰσθητή, ὅπως ἄλλωστε συνέβαινε στὶς περιοχὲς ὅπου ἡ ἐγχώρια μουσικὴ εἶχε ἀναμιχθεῖ μὲ «ἰταλικὰ τονίσματα» κατὰ τὴ φράση του τὸ 1815. Ὅσο γιὰ τὰ τραγούδια μὲ τὰ ὁποῖα θὰ συνόδευαν τὰ ὀργανικά τους σύνολα, ἔπρεπε νὰ ἔχουν περιεχόμενο τέτοιο ποὺ νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ νέο μουσικὸ ὕφος καὶ νὰ εἶναι κατάλληλο γιὰ παιδιά.

Γιὰ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ δυτικοθρεμμένου Κοραῆ ἡ ἡδονὴ τῆς μουσικῆς πήγαζε ἀπὸ τὴν ἁρμονία, αὐτὸ τὸ σύστημα ἀνάπτυξης συμμετρικὰ συνταιριασμένων ἤχων εὐφρόσυνων στὴν ἀκοὴ καὶ ἐντυπούμενων βαθιὰ στὴν ψυχή.[73] Χάρις στὰ εὐρωπαϊκὰ μουσικὰ ἀκούσματα τῆς πολυπολιτισμικῆς Σμύρνης, τὰ μαθήματα κιθάρας, τὶς ἀκροάσεις τῆς δυτικῆς λειτουργίας καὶ τὶς ἐπισκέψεις στὴν Ὄπερα τοῦ Ἄμστερνταμ κατὰ τὴ νεότητά του, στὴν παρακολούθηση ἀργότερα τῶν μελοδραματικῶν παραστάσεων τῆς Opéra de Paris («Ὦ τί ὡραῖον πράγμα ἡ Ὄπερα! Ἐνθυμοῦμαι καὶ ποθῶ πολλάκις τὴν Ὄπεραν τῶν Παρισίων», θὰ πεῖ τὸ 1824 ἕνας ἀπὸ τοὺς συζητητὲς τοῦ κοραϊκοῦ διαλόγου *Περὶ τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων* ποὺ εὐχόταν νὰ εἰσαχθεῖ τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ θεάματος καὶ στὴν Ἑλλάδα),[74] ὁ Κοραὴς εἶχε οἰκειωθεῖ καὶ γοητευτεῖ ἀπὸ τὴν αἴσθηση τῶν ἐναρμόνιων ἤχων. Δὲν ἦταν λοιπὸν παράδοξο ποὺ ζητοῦσε ν' ἀποκτήσουν οἱ συμπατριῶτες του ἀνάλογο μουσικὸ αἰσθητήριο μυούμενοι καὶ ἐθιζόμενοι ἀπὸ παιδιά, σὲ στοιχειῶδες ἀρχικὰ ἐπίπεδο, στὴν ἐκτέλεση καὶ ἀκρόαση καὶ μιᾶς ἄλλης μουσικῆς διαφορετικῆς σὲ χρώματα καὶ

---

73. Ἀντίθετα μὲ τὸν Κοραή, ἂν καὶ γνώστης καὶ ἀκροατὴς τῆς δυτικῆς μουσικῆς, παρουσιαζόταν ἀπέναντι στὴν ἁρμονία ἐντελῶς ἀσυγκίνητος ὁ μονοφωνιστὴς τῆς Ἀνατολῆς Χρύσανθος, βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα...*, ὅ.π., σ. 222.

74. Στὸ σημεῖο ἐκεῖνο τοῦ Διαλόγου, δημοσιευμένου στὴν ἔκδοση τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ Πλουτάρχου (1824) καὶ ξανατυπωμένου τὸν ἑπόμενο χρόνο σὲ αὐτοτελὲς φυλλάδιο (Ὕδρα = Παρίσι 1825), ἡ συζήτηση ἀφοροῦσε στὴ χρησιμότητα ἢ μὴ ἵδρυσης θεάτρων στὸ ἐλεύθερο κράτος, βλ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, ὅ.π., τ. Γ΄, 1990, σ. 218 καὶ Κ. Θ. Δημαράς, *Ἀδαμαντίου Κοραῆ Τρεῖς Διάλογοι*, Ἀθήνα 1960, σ. 134 (στὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση τοῦ φυλλαδίου τοῦ 1825 ἀπὸ τὸ ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1983, σ. 107-108). Τὸν σχολιασμὸ τῆς ἐπιχειρηματολογίας τῶν δύο συζητητῶν, τοῦ Φύλαρχου καὶ Φύξαρχου, βλ. στὴ μελέτη τοῦ Δημήτρη Σπάθη «Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ἀναγκαιότητας τοῦ θεάτρου στὸ πλαίσιο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ», *Ζητήματα ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν Γραμμάτων. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά*, Θεσσαλονίκη, Φιλοσοφικὴ Σχολὴ ΑΠΘ, 1994, σ. 194-199. Πβ. Ἄννα Ταμπάκη, *Περὶ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 2004, σ. 208-210.

ρυθμοὺς ἀπὸ τὴ δική τους στὴν πορεία πρὸς μιὰ μεταοθωμανικὴ Ἑλλάδα καὶ τὴν ἔνταξη στὴν οἰκογένεια τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Ἄλλωστε ἡ ἐνήχηση τῆς ἁρμονίας στὸν ἐσωτερικὸ κόσμο ἦταν αὐτὴ ποὺ μποροῦσε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο μουσικὸ στοιχεῖο νὰ προκαλέσει διεργασίες σὲ νοητικὸ καὶ συνειδησιακὸ ἐπίπεδο ὥστε νὰ διαπλαστοῦν πολίτες μὲ ἀντίληψη τῶν σχέσεων ἰσορροπίας καὶ εὐρυθμίας στὴν προσωπικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωή. Ἄραγε ἡ πρόσληψη ἀπὸ τὸν Κορὴ τῆς μουσικῆς ὡς αἰσθητικῆς ἀπόλαυσης ταυτισμένης μὲ τὴν ἁρμονία σὲ ποιό βαθμὸ εἶχε ἐπηρεάσει ἰδιοσυγκρασιακὰ καὶ ἰδεολογικὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ μέτρου καὶ τῶν συγκερασμῶν ποὺ εἶχε μὲ τὸν καιρὸ διαμορφώσει;

Ὅταν τὸ 1829 ὁ Γρηγόριος Κωνσταντάς, ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ἐκπροσώπους τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τότε διορισμένος διευθυντὴς τοῦ Ὀρφανοτροφείου τῆς Αἴγινας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, εἰσηγήθηκε στὸν κυβερνήτη τοῦ ἀνεξάρτητου πλέον κράτους προτάσεις γιὰ τὴν καλύτερη διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας, στὴν ἀναφορά του δὲν παρέλειπε νὰ τονίσει τὴ σημασία τῆς μουσικῆς στὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς: «εὐρυθμίζει τὴν ψυχήν, τὴν κάμνει δεκτικωτέραν γενναίων αἰσθημάτων, συντείνει δὲ ὄχι ὀλίγον καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας».[75] Ἀσφαλῶς ὁ Καποδίστριας, ποὺ γνώριζε ἀπὸ τὸ 1814 ποιά θέση κατεῖχε ἡ μουσικὴ στὰ προγράμματα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἱδρύματος τοῦ Fellenberg γιὰ τὰ φτωχὰ παιδιὰ στὴν Ὀφβύλη τῆς Ἐλβετίας,[76] θὰ συναίνεσε χωρὶς δισταγμὸ στὴν πρόταση. Τὴν ἴδια χρονιὰ στὸν πίνακα τῆς διδακτέας ὕλης τοῦ «Ὀργανισμοῦ τοῦ Ὀρφανοτροφείου» ἐντασσόταν καὶ τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς, ἐνῶ ἄρχισε νὰ διδάσκεται μὲ προχωρημένες μάλιστα μεθόδους (χορωδία, ρεπερτόριο ἀπὸ τραγούδια ἰταλῶν συνθετῶν) στὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο τῆς Αἴγινας καὶ μὲ τὴν προσωπικὴ παρακολούθηση τῶν προόδων του ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν φιλόμουσο κυβερνήτη (ἀναφέρεται ὅτι πρό-

---

75. Ἰω. Δ. Σίμος, *Ἡ μουσικὴ ἐκπαίδευση στὴ νεώτερη καὶ σύγχρονη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2004, σ. 67.

76. Ὡς πρέσβης τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς εἶχε περιέλθει τὴν Ἐλβετία ἐπιθεωρώντας διάφορα φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὶς γεωργικὲς ἐγκαταστάσεις τοῦ Fellenberg στὴν Ὀφβύλη, καὶ συνέταξε σχετικὴ ἀναφορὰ τὴν ὁποία ὑπέβαλε στὸν τσάρο Ἀλέξανδρο. Τὴν εἴδηση φιλοξένησε ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» τοῦ 1817, σ. 67, ἐνταγμένη σὲ ἕνα κείμενο τοῦ Fellenberg ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς ἐκπαιδευτικές του δραστηριότητες. Πβ. Ἑλένη Κούκκου, *Ἰωάννης Καποδίστριας. Ὁ ἄνθρωπος – Ὁ διπλωμάτης 1800-1828*, Ἀθήνα 1978, σ. 47-48.

σφερε δῶρο στοὺς μαθητὲς μιὰ δωδεκάδα βιολιά).[77] Θὰ ἔλεγε κανεὶς πώς, ἔστω καὶ σὲ περιορισμένη κλίμακα, ἐφαρμόζονταν γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ οἱ συμβουλὲς τοῦ Κοραῆ στὸ πλαίσιο μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ποὺ εἶχε προωθήσει καὶ ἄλλες ρυθμίσεις (ἀλληλοδιδακτικὰ σχολεῖα κλπ.) σύμφωνες ἐπίσης μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις. Μὴ ξεχνᾶμε τὶς κατιδίαν συναντήσεις ποὺ εἶχαν οἱ δύο ἄνδρες στὸ σπίτι τοῦ Κοραῆ στὸ Παρίσι ὅταν ὁ Καποδίστριας βρισκόταν καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου συζητήθηκαν θέματα πολιτικῆς καὶ παιδείας, πολὺ δηλαδὴ πρὶν ξεσπάσει ἡ ὀξεία διαμάχη τους μὲ ἀφορμὴ κυρίως τὶς ἀντιδημοκρατικὲς πρακτικὲς διακυβέρνησης τῆς χώρας. Δὲν ξέρουμε πῶς θὰ εἶχαν ἐξελιχθεῖ τὰ πράγματα στὸν μουσικὸ τομέα τῆς σχολικῆς παιδείας ἂν δὲν εἶχε μεσολαβήσει ἡ δολοφονία τοῦ κυβερνήτη ποὺ ἀνέκοψε τὸ ἐκπαιδευτικό του ἔργο. Τὸ βέβαιο εἶναι πὼς μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους οἱ πρῶτες ὀθωνικὲς κυβερνήσεις νομοθέτησαν μὲν τὴν εἰσαγωγὴ τῶν τεχνῶν (μουσική, ζωγραφικὴ) στὰ σχολικὰ προγράμματα ἀλλὰ τουλάχιστο γιὰ τὰ Γυμνάσια (κατὰ τὰ φαινόμενα καὶ γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα) ὅρισαν προαιρετικὴ τὴ διδασκαλία τους καὶ ρητὰ ὄχι εἰς βάρος τῆς ἄλλης ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας.[78] Ἱεράρχηση τῶν προτεραιοτήτων τοῦ καιροῦ; Ἐπίγνωση τῶν ὑφιστάμενων συνθηκῶν σὲ ὑποδομὲς καὶ διδακτικὸ προσωπικό; (παρὰ ταῦτα γινόταν λόγος γιὰ «ἰδιαιτέρους διδασκάλους» ποὺ ἐπρόκειτο νὰ διδάξουν τὰ μαθήματα). Νὰ ἀναζητήσουμε ἰδεολογικὰ κίνητρα γιὰ τὴν περιθωριοποίηση τῆς μουσικῆς δὲν φαίνεται λογικὸ μιὰ καὶ τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα εἶχαν ἐκπονηθεῖ μὲ τὴν ἔγκριση τῶν βαυαρῶν συμβούλων τῶν κυβερνήσεων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔφερναν μαζί τους τὴν κληρονομιὰ τῆς μακρᾶς γερμανικῆς μουσικῆς παράδοσης. Οἱ δάσκαλοι πάντως τῶν πρώτων χρόνων τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ὅπως ἐκεῖνοι τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου τῆς Αἴγινας, ποὺ εἶχε ἐπιδείξει στὸ παρελθὸν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὀργάνωση μουσικῆς ζωῆς στοὺς κόλπους του, θὰ ἦταν τὸ 1834 εὐχαριστημένοι ἂν ἡ κυβέρνηση εὐδοκοῦσε νὰ εἰσαγάγει στὰ σχολεῖα τὸ πιὸ ἁπλό, ἀνέξοδο καὶ διαδεδομένο

77. Ἰω. Δ. Σίμος, *ὅ.π.*, σ. 67-68. Δάσκαλος τῆς μουσικῆς ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ἀβραμιάδης.

78. Βλ. τὸ ἄρθρο 1 τοῦ Β.Δ. τοῦ 1834 γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, Ἀλέξης Δημαράς, *Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1973, σ. 45. Στὸ Β.Δ. τοῦ 1836/1837 γιὰ τὸν κανονισμὸ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Γυμνασίων βλ. τὰ ἄρθρα 7, 34, 83. Στὴ διδακτέα ὕλη τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων περιλαμβάνονται

εἶδος μουσικῆς, τὴ «φωνική», τὸ τραγούδι. Ἕνα τέτοιο μέτρο, ἔγραφαν στὴ Γραμματεία Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως «μεγάλως θὰ ἐνεργήση καὶ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἠθῶν, διότι κατασταίνει τοὺς νέους ἐπιτηδείους νὰ μετριάζωσι τὰς λύπας καὶ νὰ αὐξάνωσι τὴν χαράν των μὲ τὴν μελωδικὴν ἔκφρασιν αὐτῶν».[79] Ἀπέναντι στὴν πολιτισμική, ἠθικοπλαστική, διανοητική, κοινωνικὴ κλπ. διάσταση τῆς ἐπιρροῆς τῆς μουσικῆς στοὺς νέους ἀνθρώπους, ὅπως τὴν εἶχε περιγράψει ἀπὸ τὴ βιωμένη ἐμπειρία του ὁ Κοραὴς συμφωνώντας μὲ τοὺς σύγχρονούς του παιδαγωγοὺς καὶ αἰσθητικοὺς τῆς τέχνης, ἡ σκέψη τῶν δασκάλων τῆς Αἴγινας ὑπογράμμιζε μιὰ περισσότερο χειροπιαστὴ πτυχή της, τὴν ψυχοθεραπευτική της λειτουργία. Ἴσως ἐπειδὴ στὴν καθημερινότητα τοῦ μικροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου ἐξαιτίας τῆς ἀδιέξοδης πολιτικῆς τῆς Ἀντιβασιλείας, τῶν κομματικῶν φατριασμῶν καὶ τῶν πολιτικῶν διώξεων, τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας καὶ ἀβεβαιότητας, μὲ ἄλλα λόγια τῆς διάψευσης τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων, εἶχαν πληθύνει στοὺς ὑπηκόους τοῦ κρατιδίου οἱ ἀπογοητεύσεις καὶ οἱ ἀνατάσεις ἦταν περιορισμένες.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

ἡ μουσικὴ καὶ ζωγραφικὴ ἀλλὰ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα καὶ τῶν τριῶν τάξεων, βλ. Δαυὶδ Ἀντωνίου, *Τὰ προγράμματα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α΄, Ἀθήνα, ΙΑΕΝ, 1987, σ. 85 κ.ἑ., 93, 103.

79. Γιάννης Κόκκωνας, *Οἱ μαθητὲς τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου (1830-1834)*, Ἀθήνα, ΙΑΕΝ – ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1997, σ. 725. Τὸ ὑπουργεῖο τελικὰ ἱκανοποίησε τὸ αἴτημά τους, βλ. τὴν προηγούμενη σημείωση.